

# ДОСЛІДЖЕННЯ З БІОГРАФІКИ

УДК 929 Гамченки : 355-057.36

*Світлана Миколаївна ЛЯШКО,  
провідний науковий співробітник  
Інституту біографічних досліджень НБУВ,  
кандидат історичних наук (Київ)*

## ЖИТТЄПИС РОДУ ГАМЧЕНКІВ: ПРОБЛЕМИ ПРОСОПОГРАФІЇ В КОНТЕКСТІ ОСОБЛИВОСТЕЙ ІСТОРИЧНОГО ЧАСУ ТА ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ

*«...як часом повільно крутяться жорна правди»  
Г. Костырченко<sup>1</sup>*

На прикладі життєпису житомирської родини Гамченків розглядаються суб'єктно-об'єктні та джерелознавчі проблеми висвітлення біографій та долі людей, які належали до представників офіцерського корпусу збройних сил Російської імперії, а після 1917 р. змушені були інтегруватися до військового та суспільно-політичного життя в Україні.

**Ключові слова:** біографія, джерельна база, офіцерський корпус Російської імперії.

Subjective, objective and source studying problems of depicting biographies and fates of people, who were representatives of officers' corps of the Russian Empire armed forces, and after 1917 had to integrate into military and socio-political life of Ukraine, are considered as exemplified by the Gamchenko family's life history.

**Key words:** biography, source base, officers' corps of the Russian Empire.

На примере жизнеописания семьи Гамченко рассматриваются субъективные, объективные, а также источниковедческие проблемы отображения биографий и судеб людей, принадлежащих к представи-

---

<sup>1</sup> Костырченко, Г. Сталин против «космополитов» / Г. Костырченко. – М., 2010. – С. 347.

телям офіцерського корпусу вооружених сил Російської імперії, а після 1917 г. вимужених інтегруватися в воєнну і громадсько-політичну життя в Україні.

*Ключеві слова:* біографія, джерела, офіцерський корпус Російської імперії.

Перша світова війна та Жовтнева революція в Росії кардинально змінили політичну карту світу, кордони Російської імперії, соціально-економічне становище багатонаціональної імперії, структуру її суспільства, соціальні відносини на мікро- та макрорівнях, психологію та ментальність людей. Одним із таких наслідків стало порушення життя і успішної військової кар'єри багатьох представників офіцерського корпусу збройних сил Російської імперії, до якого належала, зокрема, й українська родина Гамченків.

Складність і багатоплановість самої проблеми не дає змоги в межах даної публікації вирішити її в усіх аспектах, відтак ми маємо на меті розглянути лише окремі питання, що видаються найважливішими для подальшого поступу біографістики і, водночас, потребують додаткового осмислення та вивчення в широкому історичному дискурсі.

Попри явне зацікавлення вітчизняної історичної науки долями російського офіцера та їхніх родин, українців за походженням, чимало аспектів цієї проблеми (за винятком усталеної кількості персоналій) ще й досі є маловивченими, а її розробка в українській історико-біографічній літературі лише в останнє десятиріччя починає цікавити істориків у різних аспектах [96]. Водночас, щодо методики висвітлення біографій, проблема має суб'єктно-об'єктний контекст, пов'язаний із історичним поворотом та зумовленими ним обставинами суспільного конфлікту, в яких опинилися у першій третині ХХ ст. реальні люди. Тому багато в чому ці складні історичні події можна зрозуміти лише в переломленні конкретних людських долі.

Кожна країна має родини, зокрема й військовиків, долі яких нерозривно пов'язані з історичним поступом усього суспільства [5; 77; 103]. Стосовно України до таких серед інших (родина генералів Аркасів, адміралів Манганарі) можна зарахувати й родину Гамченків, з якої вийшли чотири генерали російської армії й українських Збройних сил. Натомість,

в ЕУ [15, с. 353] згадується ім'я лише одного її представника — С. С. Гамченка, відомого українського археолога кінця XIX – 30-х рр. XX ст., чий праця та науковий внесок до археології привертають увагу сучасних дослідників, а наукова біографія залишається об'єктом дослідження істориків цієї науки [7, с. 146; 61; 62; 64; 65; 75; 89]. Щодо інших представників родини, то за роки незалежності в Україні з'явилися кілька біографічних довідкових видань — «Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття. 1917–1921 роки» (К., 1995), «Генералітет українських визвольних змагань. Біограмії генералів та адміралів українських військових формацій першої половини XX століття» (Л., 1995), «Збройні сили України першої половини XX ст. Генерали і адмірали» (Л.; Х., 2007), «Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)» (К., 2007), — в яких міститься стисла інформація щодо Є. С. Гамченка [98, с. 95], Є. С. та Д. С. Гамченків [56, с. 135], Є. С., Д. С., І. С. Гамченків [63, с. 63, 64], Є. С. Гамченка [97, с. 100]. На жаль, джерельна база та біобібліографія досліджень у названих довідниках досить обмежені й жодне з видань не пов'язує зазначених осіб родинними стосунками, окрім розвідки житомирських краєзнавців Р. Кондратюка та О. Тарабукіна «Сергій Гамченко, відомий і невідомий» [57]. Тому реконструкція історії родини Гамченків потребувала пошуку нових джерел, історіографічних праць і методик, на підставі яких можливо було б зробити спробу у повнішому обсязі реконструювати біографії Сергія, Івана, Дмитра та Євгена Гамченків, знайти підтвердження їхніх родинних зв'язків, а також поширити пошук на інших членів родини.

Зокрема, до розгляду нами були залучені матеріали Державного архіву Житомирської області («Дело Вольнского дворянского депутатского собрания о дворянском происхождении рода Гамченков по первому столу» [35]), особових фондів С. С. Гамченка [69] та О. Ф. Лагодовської [70], фонду Всеукраїнського археологічного комітету, що зберігаються в Науковому архіві Інституту археології НАН України; Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [45], Державного архіву Служби безпеки України («Архівно-слідча справа Гамченка Є. С.») [36]), опубліковані праці С. С. Гамченка та дотичні історіографічні роботи. Низка джерел вводиться до наукового обігу вперше.

Зважаючи на те, що при реконструкції біографій представників родини Гамченків відчувалася відсутність низки джерел особистого характеру (що створювало для автора статті певні епістемологічні труднощі), для реконструкції окремих фрагментів життя використовувалися інші історичні джерела, що давали змогу вести біографічне дослідження у ширшому культурно-історичному контексті.

Оскільки у центрі дослідження опинилися пов'язані родинними зв'язками особи у їх локальних ситуаціях у контексті соціальних структур і практик, які давали змогу героям у різний спосіб реагувати на схожі обставини та соціальний досвід, перед нами відкрилася також можливість проаналізувати мотиваційні аспекти людської поведінки, зумовлені соціальними структурами, природними факторами тощо. Як наслідок, обмеженість джерел особового походження обумовила поєднання мотиваційної моделі зі структурною (що дало змогу пов'язати поведінку людей, соціокультурні уявлення, економічні, політичні, духовні мікропроцеси), а використання в конкретному історичному дослідженні інтеграційного потенціалу соціокультурного аналізу — змінювати масштаби (розміри, форму, зміст об'єкту дослідження) та переходити від осіб до структур і назад, реконструюючи декілька контекстів водночас.

\*\*\*

Родоначальником роду Гамченків слід вважати *Григорія Петровича Гамченка* [35, с. 13, 24, 29], котрий народився близько 1787–1788 рр. у селянській родині. Вступивши 1 січня 1805 р.<sup>2</sup> юнгою на судно Чорноморського флоту, він пройшов усі послужні ступені та 1829 р. був проведений у перше офіцерське звання — прапорщика, що за тогочасними законами давало право на отримання спадкового дворянства<sup>3</sup>. Під час служби одружений не був, рухомим і нерухомим майном не володів. Пішов у відставку 1 квітня 1831 р. у 43-річному віці. Дружина — Ликера Олександрівна, син — Спиридон.

---

<sup>2</sup> Тут і далі дати до 1917 р. наводяться за старим стилем.

<sup>3</sup> Уперше на законодавчому рівні визнання юридичних прав дворян Російської імперії було започатковане указом від 06.01.1721 р., № 3705, за яким «всі обер-офіцери, які ... не з дворян, вони, їхні діти та їхні нащадки є дворяни і їм належить видавати патенти на дворянство» [81, с. 290]. Такий спосіб отримання дворянського статусу зберігався до 1845 р.

*Гамченко Спиридон Григорович* [35, с. 15, 65–70] народився 22 березня 1837 р. і був охрещений 27 березня 1837 р., що засвідчують метричні книги м. Євпаторії Симферопольського повіту Таврійської губернії<sup>4</sup>. За довідкою Головного штабу від 6 липня 1866 р. за № 10526, походив із спадкових дворян Таврійської губернії, які були занесені до другої частини Житомирської дворянської родовідної книги спадкового дворянства<sup>5</sup>. Як спадковий дворянин «за чином батька» Спиридон вступив на військову службу. Виховувався в Смоленському батальйоні військових кантоністів, а з 22 квітня 1854 р. був рядовим у Білозерському піхотному Його королівської високоності великого герцога Гессенського полку, що 1855 р. брав участь в обороні Севастополя. Спиридон Григорович був нагороджений срібною медаллю за захист Севастополя та бронзовою на Андріївській стрічці – в пам'ять про війну 1853–1856 рр. Брав участь «у походах і справах» проти об'єднаних військ Туреччини, Англії, Франції, Сардинії. Мав медаль за придушення польського заколоту 1863 р. Отримав звання прапорщика 23 липня 1858 р. та був переведений до Житомирського батальйону внутрішньої варті. Подальша служба проходила в межах Волинської губернії у підпорядкуванні Волинського губернського військового начальника. Чин підпоручика отримав 29 травня 1868 р. за відзнаку в службі та вислугу років. Із 1870 р. С. Г. Гамченко був діловодом в Управі Волинського губернського військового начальника, а з 11 жовтня 1874 р. служив у 125 піхотному Курському полку [3], що входив до складу 32-ї піхотної дивізії 11-го армійського корпусу та на той час дислокувався у м. Рівне Волинської губернії. 11 березня 1877 р. Спиридон Григорович став штабс-капітаном і в 1878 р. опинився у діючій армії. Відзначився у Російсько-турецькій війні 1877–1878 рр. Зокрема, 9 вересня в Чаїркійській битві на території Румунії, у бою на Юриклерських висотах штабс-капітан С. Г. Гамченко разом із поручиком Моссаковським, підпоручиками Мелентьєвим та Єніним «помогали капи-

<sup>4</sup> У справі зберігається копія метричного свідоцтва, виданого у Херсонській духовній консисторії 22 липня 1855 р. за № 8336 [35, с. 18]. До 1917 р. духовні консисторії виконували функції секретаріату, архіву та органу надзору й контролю за професійною діяльністю священників [90].

<sup>5</sup> До другої частини Родовідної книги вносилися роди військового дворянства.

тану Сангайло воодушевлять нижних чинов к стойкому сопротивлению грозной атаке многочисленных неприятельских колон». У Косабинській битві 28 листопада «многие офицеры полка, разъединенные на обширной и пересеченной позиции неожиданною атакою неприятеля, выказали замечательные примеры находчивости, неустрашимости и стремления к взаимной выручке...». Капітан С. Г. Гамченко разом із іншими офіцерами «... прийнялись быстро собирать и устраивать свои роты для встречи неприятеля...» [3].

На початок 1904 р. Спиридон Григорович був майором у відставці, одружений на дочці підпоручика у відставці Пухтаєвича – Олександрі Василівні [35, с. 21, 33, 38, 40]. Родина мешкала у Житомирі та мала шістьох синів – Сергія (народжений 7 жовтня 1860 р.), Михайла (народжений 11 жовтня 1862 р.), Івана (народжений 29 жовтня 1864 р.), Дмитра (народжений 16 жовтня 1866 р.), Олександра (народжений 9 серпня 1870 р.) і Євгена (народжений 27 липня 1874 р.). Четверо з них стали професійними військовими. Відомостей про Олександра та Михайла ми не маємо.

Діти народилися у родині професійного військового російської армії, дворянина у другому поколінні. Одруження на дочці військового, відсутність, як і у більшості сімей військовиків, нерухомості, визначили, очевидно, і долю дітей, які змушені були обрати військову кар'єру.

У біографічних документах наводиться декілька дат народження *Сергія Спиридоновича Гамченка*. В автобіографії (1928) він пише, що «народився 7 жовтня 1859 р. в українській бідній численній родині на Волині» [45] у м. Ратному Ковельського повіту Волинської губернії<sup>6</sup>. У послужному списку його батька, Спиридона Григоровича, вказується, що Сергій народився 7 жовтня 1860 р. [35, с. 21], що підтверджує також запис у метричній книзі церкви Різдва Богородиці містечка Ратного [57], де С. Г. Гамченко, на той час прапорщик Житомирського батальйону внутрішньої сторожі, завідував Ратненською етапною командою. Матеріальний стан родини у ті роки як «сумний» визначала учениця С. С. Гамченка, його колега та автор життєпису археолога – О. Ф. Лагодовська.

Початок військової освіти Сергія Гамченка пов'язаний із Володимирською Київською військовою гімназією, закінчен-

<sup>6</sup> Нині – смт. Ратне Ратнівського району Волинської області.

ня якої відкривало можливості вступу до військового училища. Очевидно, він вступив до гімназії, у відповідності до її статуту, в неповні 12 років у 1872 р. і навчався там сім обов'язкових років. Як свідчить екзаменаційна відомість за 1878 р., Сергій Гамченко, учень VI класу, займав четверте місце за успішністю у гімназії та мав найвищі бали з історії та географії [57]. За спогадами вихованця цієї гімназії Д. Кладіашвілі, навчання «... йшло за програмою реальних училищ, замість латинської та грецької мов викладали нові іноземні мови. Вихователями нашими були цивільні люди з вищою освітою. У нас викладали кращі педагоги Києва. Багато хто з них були професорами університету» [51, с. 247].

Справді, у другій половині 70-х рр. XIX ст. педагогами у військовій гімназії працювали відомі професори Київського університету Св. Володимира. Так, географію читав приват-доцент фізичної географії А. В. Косовський, учителем російської словесності в 80-90-і рр. був майбутній академік УАН — П. Г. Житецький, а математику викладав І. В. Слешинський, який незабаром став приват-доцентом Новоросійського університету. Викладанням малювання займався академік Рогачевський. А викладачі Ю. Ю. Цветковський (історія та література) та В. Л. Беренштам (історія та географія) були відомі своєю діяльністю у Південно-Західному відділенні Російського географічного товариства. Згадані викладачі, без сумніву, сприяли розвиткові природних здібностей юнака до історії, географії, топографії, креслення, малювання, точних наук. На користь цього свідчить, скажімо, те, що польові креслення, малюнки, карти та звіти С. С. Гамченка-археолога надзвичайно ретельні та відповідають сучасним вимогам до цих видів фіксації археологічних пам'яток.

Окрім гімназійного навчання, юнак мав можливість відвідувати лекції на історичному факультеті Київського університету Св. Володимира та читання в Історичному товаристві Нестора-Літописця, розвивати свою зацікавленість до стародавньої історії, підтримуючи контакти з провідними українськими істориками. Так, під час літніх вакацій 1878 р. Сергій Гамченко зазнайомився з професором Київського університету Св. Володимира В. Б. Антоновичем і взяв участь у розкопках древлянського курганного могильника в передмісті Житомира — Мальованці.



Після військової гімназії (1879) С. С. Гамченко продовжив навчання у Третньому Олександрівському військовому училищі в Москві [35, с. 81]. В основу учбового курсу тут були покладені військові тактика, фортифікація, топографія, артилерійське та військово-адміністративне право, військове законодавство, а також загальноосвітні предмети — Закон Божий, російський й іноземні мови, математика, хімія, фізика, креслення, історія, статистика, пізніше додалися логіка та психологія. Так склалося, що інтерес юнака до стародавньої історії посилили лекції професора Московського університету, відомого історика В. О. Ключевського, які він мав змогу прослухати. Обидва навчальні заклади юнак закінчив за 1-им розрядом<sup>7</sup>.

Із училища<sup>8</sup> (1881) юнак був випущений прапорщиком<sup>9</sup> артилерії та призначений до 32-ї піхотної дивізії 11-го армійського корпусу, що з часів служби його батька дислокувалася у Рівному, де прослужив на різних посадах до 1904 р. Із документів, поданих до Волинського дворянського депутатського зібрання, відомо, що чин підпоручика він отримав 1 грудня 1883 р., поручика — 8 серпня 1885 р., а 30 серпня 1892 р. за відмінну службу став штабс-капітаном [35, с. 81]. У 1885–1890 рр. поручик С. С. Гамченко служив старшим ад'ютантом в Управлінні начальника артилерії 11-го армійського корпусу [69, 0–2, № 7/12 ] генерала О. В. Аносова<sup>10</sup>, якій відіграв помітну роль у його житті, оскільки підтримав і багато в чому сприяв захопленню юнака історичною наукою. Згодом вдяч-

---

<sup>7</sup> Випускники, які випускалися по першому розрядові, повинні були мати не менше 8 балів у середньому, не менше 9 балів – по поведінці та військових предметах і не менше 6 – із решти предметів. Випускалися підпоручиками з одним роком старшинства (наступне звання вони мали отримати не через 4, а через 3 роки), кращі – направлялися до гвардії.

<sup>8</sup> Одночасно з С. С. Гамченком це училище закінчили: Головнокомандувач Російськими збройними сухопутними та морськими силами у Прибалтійському районі в 1919 р. М. М. Юденич; письменник, автор біографічної повісті «На переломе» («Кадеты») та роману «Юнкера» О. І. Купрін (1890); Головнокомандувач збройними силами РРФСР С. С. Каменев (1900); і. о. Верховного Головнокомандувача (1917) М. М. Духонін (1894) і М. М. Тухачевський (1914).

<sup>9</sup> У Послужному списку С. С. Гамченка, поданому до Дворянського депутатського зібрання, вказано, що навчальний курс він закінчив прапорщиком [35, с. 86 зв.].

<sup>10</sup> У 1890 р. О. В. Аносов був призначений комендантом Київської фортеці.



ний молодий учений присвятив йому біографічний нарис на сторінках губерньського видання.

Під час служби в Житомирі С. С. Гамченко багато займався самоосвітою, читаючи книжки із зібрання Житомирської публічної бібліотеки. Так, у його особовому архіві зберігаються три записники з переліком книг (більше трьох тисяч позицій за 1881–1885) із анотаціями. Тоді само він взяв участь у конкурсі для складання каталогу книжок бібліотеки — «Хронологічно-систематичний каталог Житомирської російської публічної бібліотеки», який був опублікований на сторінках «Вольнских губернских ведомостей» (1888).

Із 1886 р. С. С. Гамченко отримував відкриті листи на право самостійно досліджувати археологічні пам'ятки і вже перші його археологічні публікації отримали підтримку та позитивні відгуки науковців [4]. Зокрема наголошувалося значення його пошуків для Волині, де вони стали фактично першими значними систематичними археологічними дослідженнями. Насамперед, це стосується праці «Житомирский могильник. Археологические исследования Житомирской группы курганов», що вийшла накладом 50 екземплярів у 1888 р. у типографії «Вольнских губернских ведомостей» і дала початківцеві перепустку до археології. До праці окремим додатком йшов «Альбом рисунков и чертежей, планов и карт», виконаних Сергієм та Іваном<sup>11</sup> Гамченками<sup>12</sup> [16]. Обидві брати в 1887–1888 рр. служили в Рівному.

З приводу цієї публікації дослідник отримав вітальний лист від голови Імператорської археологічної комісії графа О. О. Бобринського [69, О-2, № 7/1]. Як успіх оцінює перший досвід С. С. Гамченка також відомий археолог К. В. Болсуновський: «Поздравляю Вас с блестящим успехом. Ваше сочинение поистине весьма ценный вклад в науку отечественной археологии. Это общее мнение всех моих знакомых, с которыми я имел удовольствие поделиться этой новостью. А труда и терпения сколько ...» [69, О-2, № 7/14]. Як засвідчує лист В. Б. Антоновича до С. С. Гамченка від 27.11.1886, знаний історик не лише привітав молодого колегу з публікацією, а й

---

<sup>11</sup> Іваном Гамченком були накреслені «Карта окрестностей г. Житомира» (1888) та «Курганная карта» (1887).

<sup>12</sup> Примірник «Альбом рисунков и чертежей, планов и карт» зберігається у секторі картографічних видань НБУВ за № 5421.

висловив бажання написати на неї рецензію, «как о работе вполне научной, в значительной мере благоприятствующей научному разъяснению нашей доисторической древности» [69, О-2, № 7/5]. Особливо було акцентовано на встановленні дослідником факту захоронення древлян у дерев'яних колодах-гробах [70, л. 5].

Упродовж років служби С. С. Гамченко розкопував житомирські кургани та могильники [21; 22; 27], городища по річках Корчувата [18] і Случ [29], урочище Стуга поблизу с. Студениця [19], кургани з трупоспаленням поблизу сіл Псищі та Крошня тощо. Результати розкопок висвітлювалися ним на сторінках газет «Вольнь» і «Вольнские губернские ведомости». Частину робіт проводив власним коштом, або за кошти Імператорського Російського археологічного товариства. До кінця ХІХ ст. за дорученням Імператорської археологічної комісії та Імператорського Російського Археологічного Товариства він проводив розкопки та розвідки на Київщині, Волині, Поділлі, Херсонщині, Одещині, у Бессарабії, на території Житомира та у його околицях, у районах річок Тетерева, Кам'янки, Гуйви, в Овруцькому повіті Волинської губернії.

Активно долучився С. С. Гамченко й до підготовки ХІ Археологічного з'їзду в Києві (1899), та, на жаль, обставини служби не дали йому змоги взяти безпосередню участь. Натомість, на виставці демонструвалися археологічні знахідки, отримані під час розкопок у передмісті Житомира — Мальованці (срібні та бронзові прикраси, дротяні кільця, поясні застібки, ножі тощо [66]), а реферат С. С. Гамченка «Раскопки курганов у м. Мирополя в бассейне р. Случи» на з'їзді зачитав В. Б. Антонович.

У 1903 р., під час служби на Півдні України, С. С. Гамченко проводив розкопки поблизу м. Очакова [70, л. 9; 72].

У 1904 р. за поданням Головного Артилерійського управління полковник С. С. Гамченко отримав призначення до м. Сестрорецька (поблизу Петербурга), центра збройного виробництва на півночі Російської імперії. Головним конструктором заводу на той час був відомий конструктор зброї С. І. Мосін. Окрім професійних обов'язків, С. С. Гамченко викладав у заводській ремісничій школі російську мову. В 1914 р. вийшла друком велика за обсягом праця С. С. Гамченка

«Записка для памяти о 200-летнем юбилее Сестрорецкого оружейного завода» [23].

Під час служби на півночі Російської імперії С. С. Гамченко отримав вищу цивільну освіту — закінчив Петербурзький археологічний інститут і захистив дисертацію «Дюнные неолитические стоянки на берегу Финского залива». Джерелом для дисертаційного дослідження слугували матеріали дослідження ним Сестрорецьких курганів, розташованих у 27 км від Петербурга на півдні Карельського перешийка<sup>13</sup> [24; 25; 28].

У 1909 р. Імператорська археологічна комісія поставила питання про призначення трипільських майданчиків і доручила С. С. Гамченку, як «одному из испытанных русских археологов», провести дослідження на р. Південний Буг (Балтський, Ольгопольський, Брацлавський повіти Подільської губернії). У 1909–1913 рр. учений розкопав близько 45 нових пам'яток, більша частина яких належить до трипільської культури, та дійшов висновку про їхній житловий характер<sup>14</sup>.

Під час Першої світової війни С. С. Гамченко в чині «генерала по приказу» служив у Казані на пороховому складі та у 1914–1917 рр. брав участь у розкопках городища Булгар біля м. Казань. Певно, що це було його останнє місце служби. Військова служба стримувала археологічну діяльність, обмежувала участь у розкопках, опрацюванні отриманого матеріалу та представленні його науковій спільноті. Про ці перешкоди улюбленій праці дослідник піше ще в 1893 р. у листі до М. І. Коробки, інспектора народних училищ Волинської губернії: «вероятно брошу беспокойную службу, которая, во-первых мешаает, и, во-вторых, — с давних пор не по душе» [70, л. 5].

До кінця життя вчений не поривав зв'язку з Житомиром. 31.05.1899 р. Загальне зібрання Волинського губернського статистичного комітету обрало С. С. Гамченка його дійсним членом. Також він був одним із фундаторів Товариства дослідників Волині (1901) та виступив на першому його засіданні з промовою про завдання Товариства у дослідженні археологічного минулого краю та напрями роботи [82]. У наступно-

---

<sup>13</sup> Сестрорецька колекція С. С. Гамченка зберігається у Державному Ермітажі (СПб., РФ).

<sup>14</sup> Трипільська колекція С. С. Гамченка за 1909 р. зберігається у Державному Ермітажі (СПб., РФ).

му був членом та головою Бюро Волинської секції наукових робітників (1923–1927), працював завідувачем археологічного відділу Волинського науково-дослідного музею в Житомирі (1919–1923). У цей плідний період діяльності С. С. Гамченка було обрано членом-кореспондентом Київського товариства старожитностей і мистецтв (1902), дійсним членом Історичного товариства Нестора-Літописця, дійсним членом Імператорського Російського археологічного товариства (29.03.1907), членом-співробітником Петербурзького археологічного інституту (1913) та Казанського товариства історії та старожитностей.

У 1926 р. С. С. Гамченко переїхав до Києва, де співпрацював із установами Всеукраїнської Академії наук. Зокрема, його було обрано дійсним членом Всеукраїнського археологічного комітету (ВУАК, 1928), дійсним членом Трипільської комісії ВУАК та комісії по дослідженню великокняжого Києва, віце-президентом Всеукраїнського археологічного комітету ВУАН (з 1928) і керівником його археологічного відділу (з 1927). Пленум Комітету пам'ятокознавчих студій ВУАК доручив С. С. Гамченку скласти перспективний план досліджень (січень 1928), в якому, зокрема, він запропонував враховувати фахову підготовку дослідників при отриманні ними відкритих листів, підняв питання про необхідність спеціалізації досліджень за окремими культурами та комплексами в межах певних територій і дав ґрунтовне визначення поняттям «рекогносцировка», «розвідка», «розкопки». У січні 1928 р. учений підготував «Схему археологічних досліджень на Україні», якою передбачалося закріплення археологів за адміністративними округами [71]. Цими пропозиціями було зроблено крок на шляху до об'єднання дослідників старожитностей навколо ВУАК, запроваджено плановість розкопок, розширено тематично й організаційно пам'ятокознавчі студії в Україні [76, с. 71].

У київський період С. С. Гамченко керував археологічним загоном, який досліджував трипільські пам'ятки біля сіл Колодяжне (1927), Білий Камінь (1928), Стіна, Печери (1928–1929). Проводив археологічні дослідження на Поділлі (1909–1913), Волині (1921–1922), у Коростені (1923–1924), на садибі Трубецького у Києві (1926–1927), на Ізюмщині (1929–1930), у Тульчині (1929–1930) тощо. Брав участь в роботі Дніпрогесівської

експедиції (1927–1930). Останні розкопки вчений провів у 1930 р. у с. Баглаї Старо-Костянтинівського повіту (нині — Хмельницька обл.), де досліджував пам'ятки «полів поховань» II–V ст. та на Райковецькому городищі (1931–1932). На той час С. С. Гамченко був одним із старіших українських археологів, який зумів виховати плеяду талановитих учнів, які пов'язали життя з археологією — І. Ф. Левицького, М. Л. Макаревича, О. Ф. Лагодовську, Ф. А. Козубовського. Мабуть, звільнення з військової служби ще до Жовтневої революції, напрями наукової діяльності та тематика досліджень, яких ідеологізація історичної науки 20–30-х рр. торкнулася менше, ніж інших галузей історичних досліджень, врятували йому життя. У 1930 р. С. С. Гамченко вийшов на пенсію та остаточно оселився у Житомирі, де й помер 6 жовтня 1932 р. під час голоду [74, с. 47]<sup>15</sup>.

Серед праць ученого, що з'явилися в київський період життя, — «Археологічні першоджерела, способи їх реєстрації та засоби охорони» [17], «Спостереження над даними дослідів Трипільської культури 1909–1913 рр.» [30], «Могильний некрополь біля ст. Полонного на Волині» [26], «Житомир за першоджерелами передісторичної археології» [20]. У рукописах залишилися: «Раскопки 1909 г. трипольской культуры на Подолье» (рукопис переданий Імператорською археологічною комісією до Державної академії історії матеріальної культури), «Курганный некрополь в ур. Гремяче», «Курганы с трупоспалением по р. Гуйві», «Трипільська культура на Волині по даних розкопів 1896, 1924 і 1926 рр.», «Трипільська культура на Волині (по дослідам р[оку] 1927)», «Розкопи р[оку] 1928 першоджерел трипільської культури у с. Білому Камені на Тульчинщині» (останні три роботи призначені до 2–3 випуску «Трипільського збірника» ВУАК) і багато інших<sup>16</sup>.

Археолог Олена Федорівна Лагодовська (1899–1958), аналізуючи праці свого учителя С. С. Гамченка, відзнає, що в більшості з них «...він звертає основну увагу на тип поховання, приділяючи інвентарю та аналізу менше уваги. Ця риса, як дослідника, пройде червоною ниткою через усі його пра-

<sup>15</sup> В персоналіях «Гамченко Сергій Свиридович» ЕСУ [58, с. 366] та ЕІУ [104, с. 48] помилково вказано рік (1934) і місце смерті (Київ).

<sup>16</sup> В «Автобіографії» С. С. Гамченко зазначає, що в його архіві міститься біля 50 рукописів обсягом майже 70 друківаних аркушів [45].

ці...» [70, л. 5]. Цю особливість вона пов'язує з його фаховою підготовкою – військового артилериста. С. С. Гамченко досконало знав топографію та використовував ці знання для розробки методики точної фіксації археологічних об'єктів і знахідок. Його роботам притаманні якість креслень, обмірів, малюнків знахідок, планів, що й вирізняє монографії, статті та публікації С. С. Гамченка серед праць багатьох його сучасників-археологів. На жаль, у рукописові залишилася праця «Методические указания по краеведчеству и археологии» (60 сторінок), де він докладно виклав свої погляди на методику проведення розкопок [69, А. Г. – 60].

Також у працях С. С. Гамченка завжди присутні характеристики природно-історичних особливостей, спостереження за геологічним і ландшафтним оточенням, точні описи місцевостей. Цю особливість О. Ф. Лагодовська пояснює його належністю до «еволюціоністів», у сучасному розумінні – позитивістів. У своїх поглядах «він надавав великого значення зовнішнім факторам – природі в розвитку суспільного життя людини та повній залежності людини від неї. Тому в кожній роботі або публічній лекції він подає широкий геологічно-ландшафтний нарис» [70, л. 5].

Археологам добре відоме фото С. С. Гамченка з учнями та робітниками під час розкопок у 1928 р., на якому він зображений у військовій шинелі та кашкеті. До цього фото можна додати яскравий спомин О. Ф. Лагодовської: «...добре пам'ятаю високу худу постать уже сивого старого в простому костюмі, зі сталеву паличкою по спеціальному замовленню в руках, яка була водночас і щупом, і одиницею міри, тому що на ній були помічені сантиметри та поділена» [70, л. 14].

Наведемо ще один фрагмент із нарису О. Ф. Лагодовської «С. С. Гамченко». Мабуть такі олюднені спомини повніше характеризують особу, ніж перелік численних наукових праць в оцінці фахівців: «Ті, хто знав його близько, пам'ятають його тільки за роботою. В полі він не знав втоми. Після дня, проведеного на полі, злегка відпочивши, Сергій Спиридонович Гамченко сідав за стіл і при світлі звичайної на селі невеликої гасової лампочки починав приводити до порядку щоденник за день, малювати креслення і т. ін. Так він засиджувався до глибокої ночі, а на світанку він уже вставав і знову брався за свої щоденники. Співробітники його експедиції згаду-



ють, як прокидаючись уранці, вони звичайно бачили Сергія Спиридоновича вже за роботою, в великих окулярах у круглій оправі, коли він із зосередженим обличчям писав свої нотатки та «диспозиції» до наступного дня» [70, л. 17].

Відомості щодо родини С. С. Гамченка нечисленні. У «Деле Вольнського дворянського депутатського собрания о дворянском происхождении рода Гамченков по первому столу» зберігається «Прошение» штабс-капитана С. С. Гамченка від 25.01.1895 р. про зарахування дітей Романа (20.10.1886), Софії (20.08.1889) і Ніни (29.10.1892) до дворянського роду Гамченків [35, с. 78, 85, 89–93]<sup>17</sup>. Його дружиною була Марія Мартинівна Біловодська, дворянка за походженням, дочка губернського секретаря (на 1929 р. була жива)<sup>18</sup>. Останні роки життя С. С. Гамченко жив із родиною у Житомері. У «Національній книзі пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні. Житомирська область» значиться, що Гамченко Роман Сергійович, м. Житомир, помер 16 квітня 1933 р. [74, с. 47]

*Гамченко Іван Спиридонович* народився 29 жовтня 1864 р. у Житомері. [35, с. 99–104]. Закінчив у 1883 р. Псковський кадетський корпус. Більшість кадетів складали діти офіцерів, які отримували освіту та жили в інтернаті. Директором кадетського корпусу на той час був генерал-майор О. С. Курбатов, педагог із великим досвідом, який служив до цього в Київському кадетському корпусі, де отримував початкову військову освіту старший брат Івана Гамченка — Сергій. Великою любов'ю у кадетів користувався законник о. Андрій Сенаторський, який разом із батьком С. Г. Гамченком брав участь в обороні Севастополя та був священником Бутирського піхотного полку.

Наведемо оцінку діяльності педагогів і професійної освіти, що її отримували кадати по закінченню Псковського кадетського корпусу, яку дав директор 2-го Костянтинівського

---

<sup>17</sup> Дворяне, які довели своє дворянство за предками, але не мали ніде і ніякої нерухомості, вносилися до книги тієї губернії, де їхні предки володіли маєтком, або за місцем постійного проживання. Роди військового дворянства вносилися до другої частини Родовідних книг.

<sup>18</sup> О. Ф. Лагодовська, яка добре була знайома з С. С. Гамченком, відзначає, що на кінець 90-х рр. ХХ ст. «перепадає безладдя його першого шлюбу». Київський археолог К. В. Болсуновський у листах до С. С. Гамченка (1888, 1889, 1890) передає вітання його дружині та «Ея родителям Петру Матвеевичу и их родителям».



військового училища генерал П. М. Анчутин: «Из всех кадетских корпусов ... наилучший контингент бесспорно дал училищу Псковский кадетский корпус. Можно даже сказать, что с кадетами этого корпуса не может идти в сравнение ни один из прочих корпусов, имевших в училище столь же многочисленных представителей» [83].

У 1885 р. Іван Гамченко закінчив 2-ге Костянтинівське військове училище в Петербурзі<sup>19</sup> за першим розрядом і був випущений підпоручиком до 32-ої артилерійської бригади, що дислокувалася у м. Рівне Волинської губернії. 14.08.1888 р. він отримав чин поручика, а 27.07.1899 р. — капітана.

До початку Першої світової війни І. Гамченко служив у артилерії на різних посадах в окремому корпусі прикордонної варті<sup>20</sup> у Заамурському окрузі. Учасник російсько-японської війни 1904–1905 рр. Служив командиром 4-го лінійного загону (з 10.06.1904), 5-го лінійного загону (з 19.06.1905), черговим штаб-офіцером 3-ї піхотної бригади (з 04.02.1908), черговим штаб-офіцером штабу 1-го загону Заамурського округу прикордонної варті (з 01.04.1910), командиром 3-го артилерійського дивізіону 9-ї Сибірської стрілецької генерал-фельдцейхмestера великого князя Михайла Миколайовича артилерійської бригади (з 07.06.1912), у 13-й артилерійській бригаді командиром полубатарей 2-го батальйону та завідувачим батареїним господарством [63, с. 64]. Звання підполковника отримав 28.03.1904 р., полковника — 13.04.1908 р. За цей період був нагороджений орденами Св. Станіслава 3-го ст., Св. Станіслава 2-го ст. (1905), Св. Володимира 4-го ст. (1907), Св. Анни 2-го ст. (1910), срібною медаллю в пам'ять царювання Імператора Олександра III [14]. У роки Першої світової війни полковник І. С. Гамченко був командиром 39-ї артилерійської бригади (04.03.1915 — після 10.07.1916), генерал-майор (24.03.1916).

У 1918 р. І. С. Гамченко опинився в Києві та як тисячі інших офіцерів російської армії вступив до Збройних сил Української держави. В армії Української держави генеральний хорунжий І. С. Гамченко служив помічником командира 12-ї легкої артилерійської бригади 6-го Полтавського армій-

<sup>19</sup> За іншими даними училище закінчив у 1884 р. [63, с. 64].

<sup>20</sup> Територіально-організаційна структура військової охорони Китайсько-Східної залізниці.

ського корпусу (з 07.11.1918) [9, с. 121]. У той самий час його брати – Євген Спиридонович та Дмитро Спиридонович Гамченки служили у Сердюцькій дивізії.

З приходом до влади уряду П. П. Скоропадського багато генералів були змушені покинути службу, емігрувати або перейти до Збройних сил Півдня Росії. Так сталося і з І. С. Гамченком. Наприкінці січня 1920 р. він евакуювався із Новоросійська на англійському судні «Ганновер» до Югославії<sup>21</sup>. Подальша доля нам невідома.

У 1899 р. І. Гамченко одружився (1-ий шлюб) із донькою священика Софією Йосипівною Ковальницькою. Донька Тетяна народилася 27 липня 1899 р. [35, с. 95].

*Дмитро Спиридонович Гамченко* народився 16 жовтня 1866 р. у Житомирі [35, с. 128, 130]. За родинною традицією виховувався у Володимирському Київському кадетському корпусі<sup>22</sup>, який у 1879 р. закінчив його старший брат Сергій. Продовжив військову освіту в 1-му військовому Павловському училищі в Петрограді, яке закінчив за першим розрядом (1884–11.08.1886) підпоручиком. Отримав призначення до 18-ї артилерійської бригади в Петербурзі, але вже 26 січня 1887 р. був заарештований за участь у військово-революційних гуртках (справа М. Шелгунова). Близько року провів у Петропавлівській фортеці. 18 жовтня 1887 р. Петербурзьким військово-окружним судом був засуджений до позбавлення всіх прав стану, військового звання та заслання до Сибіру. Розжалуваний у рядові з умовою не представляти до офіцерського звання впродовж трьох років, Д. С. Гамченко розпочав військову кар'єру рядовим у 3-му Закаспійському стрілецькому батальйоні у м. Асхабад [11]<sup>23</sup>. За клопотанням командувача округом генерал-ад'ютанта, генерала від кавалерії князя О. М. Дондукова-Корсакова отримав прощення та чин унтер-офіцера (20.03.1890), а в наступному році – поручика.

Під час служби у Закаспійській бригаді, наказом від 5 січня 1896 р. Д. С. Гамченка було відряджено до Штабу Закаспійської області для вивчення мови урду (1896–1899)<sup>24</sup>.

---

<sup>21</sup> Королівство сербів, хорватів і словенців (КСХС), з 1929 – Югославія.

<sup>22</sup> 1857–1882 – Володимирська Київська військова гімназія.

<sup>23</sup> Нині Ашхабад, столиця Туркменістану.

<sup>24</sup> Урду (урду *وَرْدُو*) – індоєвропейська мова, споріднена гінді, що виникла в XIII ст.. Урду є однією з двох офіційних мов у Пакистані.

У 1899 р. очолював Хайрабатську санітарну станцію поблизу сучасного Ташкента (Узбекистан), керував лазаретом, батальйонним казначейством, офіцерським судом, діловодством тощо. У 1900 р. отримав чин штабс-капітана, 1901 р. — капітана. Маємо припущення, що військова служба Д. С. Гамченка на початку ХХ ст. проходила в інженерних військах на будівництві та обслуговуванні Закаспійської залізниці. На той час Закаспійська залізниця знаходилася у підпорядкуванні Головного штабу Військового міністерства по відділу пересування військ і військових вантажів. Інженерні війська входили, зокрема, до 1-го Східносибірського армійського корпусу. Під час служби був нагороджений срібною медаллю в пам'ять царювання Государя Імператора Олександра III (13.11.1896), орденом Св. Станіслава 3-го ст. (23.04.1898), Бухарським орденом Висхідної зірки (04.04.1899).

Із листопада 1904 р. Д. С. Гамченко перебував у розпорядженні Штабу Манчжурської армії, командував 4-ю ротою 1-го Східносибірського стрілецького Його Імператорської Величності полку. В його складі брав участь у Російсько-японській війни 1904–1905 рр. У телеграмі генерал-ад'ютанта Куропаткіна до Його Імператорської Величності від 28 січня 1905 р. йдеться про зайняття сопки поблизу селища Тунгоу й отримання під час цієї операції контузії штабс-капітаном Дмитром Спиридоновичем Гамченком [88]. За участь у бойових операціях був нагороджений орденами Св. Володимира 4-го ст. із мечем і бантом (наказом Головнокомандувача від 22 травня 1905 р. за № 322), Св. Станіслава 2-го ст. із мечем (наказом по 2-ій Манчжурській армії від 27 квітня 1905 р. за № 177), Св. Анни 3-го ст. із мечем і бантом (наказом по 2-ій Манчжурській армії, 1905 р. за № 80) [35, с. 132].

У наступні роки служив у Кавказькому військовому окрузі — 7-му Кавказькому стрілецькому батальйоні (1906) та командував ротою 6-го Кавказького стрілецького батальйону. У роки Першої світової війни воював на Південно-Західному фронті, служив у 83-му піхотному Самарському Його Імператорської Величності великого князя Володимира Олександровича полку<sup>25</sup> командиром артилерійських підрозділів. Генерал-майор [63, с. 63]. Ім'я Д. С. Гамченка є у

<sup>25</sup> Полк входив до складу 21-ї піхотної дивізії 3-го Кавказького армійського корпусу.

списку Георгіївських кавалерів і Георгіївської зброї за відзнаку у Першій світовій війні 1914–1918 рр. [31].

В армії Української держави П. П. Скоропадського служив начальником артилерії полку окремої Сердюцької дивізії [63, с. 63], в якій начальником штабу був його брат Євген Гамченко [102, спр. 37], а в артилерії служив брат Іван.

Літом 1905 р. під час відпустки, отриманої в зв'язку з трьома бойовими пораненнями, поїхав до батьків у Житомир, де подав «Прохання» до Волинського дворянського депутатського зібрання про зарахування до дворянського роду його сина Сергія, який народився 20 вересня 1898 р.<sup>26</sup> Дружина Дмитра — дочка Губернського секретаря Софія Микитівна Волкова. Повторно подавав «Прохання» в липні 1908 р. [35, с. 128–130].

*Гамченко Євген Спиридонович* народився 27 липня 1874 р.<sup>27</sup> у Житомирі та був хрещений у Хрестовоздвиженському храмі на Замковій горі 6 серпня [35, с. 54, 115]. У чотирьохрічному віці, разом із братом Олександром, на прохання батька до Волинського дворянського депутатського зібрання, був зарахований до дворянського роду Гамченків. Цим кроком Спиридон Григорович визначив військове майбутнє молодшого сина. Навчався хлопець у Житомирській класичній гімназії, де за гарні успіхи в навчанні з 3-го класу був звільнений від плати за навчання (на той час родина існувала на пенсію батька в 40 руб. у місяць). Після 6-го класу Євген вступив на військову службу вільнонайманим 1-го розряду (за освітою) до Курського 125 піхотного полку, що дислокувався у м. Рівне Волинської губернії та в якому служив колись його батько. В липні 1895 р. його було відряджено до військово-училищних курсів при Київському піхотному юнкерському училищі<sup>28</sup>. По закінченні курсу (13.08.1897) підпоручиком Євген у жовтні цього року отримав призначення до 38-ої артилерійської бригади. Згодом продовжив службу у 3-ій батареї 5-ї артилерійської бригади, розквартированої у м. Бердичів (Київський

<sup>26</sup> Запис про народження Сергія Гамченка зроблено у корпусній Метричній книзі Михайло-Архангельського собору підчас служби у Закаспійській бригаді (нині — м. Уральськ, Казахстан).

<sup>27</sup> У протоколі допиту вказується дата народження — 27.07.1878 р. [36].

<sup>28</sup> Історія, структура, побут, традиції тощо Київського юнкерського училища з військово-училищним курсом описані А. І. Денікіним, який закінчив це училище у 1892 р., у книзі «Путь русского офицера» (гл. 9).

округ) [44], де прослужив кілька років і в 1904 р. вже мав чин штабс-капітана (12.08.1904)<sup>29</sup> [35, с. 116].

Вищу військову освіту Євген отримав у 1907 р. у Миколаївській академії Генерального штабу в Петербурзі [36]<sup>30</sup>. Можемо припустити, що він навчався на геодезичному відділенні. По закінченню курсу у чині капітана два роки відбув цензове командування ротою у 41-му піхотному Селенгінському полку (10.11.1907–31.10.1909) у м. Дубно на Волині. Був переведений до Іркутського військового округу<sup>31</sup>, де відбував службу на різних штабних посадах до весни 1915 р.: старшого ад'ютанта штабу 7-ї стрілецької Сибірської дивізії (26.11.1909–06.03.1912), обер-офіцера для доручень при штабі Іркутської військової округи (06.03.–05.12.1912), старшого ад'ютанта штабу округу. 06.12.1913 р. отримав чин підполковника. Як професійний військовий геодезист займався географічним і статистичним описом у військовому відношенні Мінусинського району Іркутського округу. У 1913 р. з'являється підготовлене ним «Военно-географическое и военно-статистическое описание округа» [12].

Наступний етап військової кар'єри штабс-капітана Є. С. Гамченка пов'язаний із переміщенням на західний кордон Російської імперії та участю у Першій світовій війні. До лютого 1918 р. він перебував у діючій армії на Південно-Західному фронті. Спочатку отримав призначення на посаду старшого ад'ютанта штабу у Гродненську фортецю під командування генерала від інфантерії М. Н. Кайгородова. Фортеця розташовувалася на правому березі р. Німан поблизу м. Гродно (нині – Білорусія). На момент прибуття до

---

<sup>29</sup> За іншим джерелом, після закінчення училища він служив підпоручиком у 38 артилерійській бригаді 1-ї батареї, дислокованої у містечку Каргуз-Берега Гродненської губ. У 1901 р. був переведений до 5-ї артилерійської бригади, де прослужив до 1904 р. [36].

<sup>30</sup> У 1907 р. одночасно с Є. С. Гамченком Миколаївську військову академію Генерального штабу в Петербурзі за першим розрядом закінчив майбутній головнокомандувач збройними силами Радянської Республіки (1919–1924) С. С. Каменев. З 26 листопада 1909 р. він займав посаду помічника старшого ад'ютанта штабу Іркутського військового округу, де в той час служив також Є. С. Гамченко.

<sup>31</sup> До складу Іркутського військового округу входили Іркутська та Єнісейська губернії, Якутська та Забайкальська області. Район зосередження засобів на випадок війни з Японією й Китаєм. Полк формувався і стояв у м. Новосибірську (бувш. Ново-Миколаївськ).

міста служби вона вже перебувала на військовому, а з 1 серпня 1914 р. — на облоговому стані. Гарнізон фортеці складався із 12 дружин державного ополчення та частин 1-ї та 10-ї армій. Бої за фортецю розпочалися у серпні 1915 р., а 22 серпня Гродненська фортеця практично припинила існування як військово-оборонний комплекс і втратила своє стратегічне значення [105].

Ще до цих подій, 6 квітня 1915 р. полковник Є. С. Гамченко був призначений на посаду начальника штабу 29-ї піхотної дивізії. На початок 1915 р. дивізія входила до складу 20-го армійського корпусу з місцем дислокації у м. Ковно [42, с. 491]. На цій посаді він прослужив до 01.01.1916<sup>32</sup>р. З 11.12.1916 р. полковник Є. С. Гамченко командував 115-им В'яземським полком<sup>33</sup> [97, с. 100–101]. У Слідчій справі є вказівки на продовження служби в 3-му армійському корпусі російської армії (06.07.1917) на посаді начальника штабу, а після отримання в грудні 1917 р. звання генерал-майора, — командувачем 27-ї піхотної дивізії<sup>34, 35</sup>. За заслуги та хоробрість у Першій світовій війні він отримав «все боевые награды, установленные в старой армии до генеральского чина включительно» [36]: ордени Св. Станіслава 3-го ст. (01.06.1911), Св. Анни 3-го ст. (06.12.1913), Св. Станіслава 2-го ст. (03.08.1916), Св. Анни 2-го ст. із мечами (02.12.1916), Св. Володимира 4-го ст. із мечами та бантом (29.01.1917) [13].

Відсутність повноцінних джерел не дає змоги реконструювати в повному обсязі послужний список генерал-майора російської армії Є. С. Гамченка після його повернення до Києва. Тому ми наводимо факти, викладені в нарисі

---

<sup>32</sup> За іншими даними начальником штабу цієї дивізії в період з 22.03.1914–14.01.1915 був полковник М. В. Цигальський; 20.02.1915–24.02.1916 — в. о. полковник А. П. Півоваров..

<sup>33</sup> Вяземский 115 піхотний полк в лютому 1915 р. входив до складу 29 піхотної дивізії XX армійського корпусу. В лютому 1915 р. у бою на території Східної Пруссії (лінія оборони : південь — р. Бобер; північ — Граєво - Райгород - Августово; схід — Августово - Гродно) полк був повністю знищений при прориві з оточення залишків 20-го корпусу. 25.06.1912 - лютий 1915 — командував полком полковник С. І. Войцеховський [48].

<sup>34</sup> Місце дислокації штаб-квартири — м. Вільно [42, с. 491].

<sup>35</sup> У редакційній довідці, поданій до збірки, присвяченій справі «Все-союзної військово-офіцерської контрреволюційної організації» (справа «Весна»), є вказівка на службу Є. С. Гамченка в цей період у 119-му Коломенському полку (командир) [39, с. 377].



«Є. С. Гамченко» в довіднику «Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)» [97, с. 100–101].

У лютому 1918 р. за станом здоров'я Є. С. Гамченко демобілізувався з Російської армії. Разом із дружиною та донькою влітку оселився у Києві та в червні цього самого року вступив на службу до Сердюцької дивізії армії Української держави П. П. Скоропадського<sup>36</sup>. 30.09.1918 р. був затверджений у чині генерального хорунжого Генерального штабу<sup>37</sup>.

Його службу в армії Української держави засвідчує документ, що зберігається у ЦДАВОВУ – «Загальний список старшин Генштабу Української Держави» (складений на 21 листопада 1918 р.) [102, спр. 37]. Щодо Є. С. Гамченка, то в розділі «полковники» зазначено, що його «последня посада» – начштабу 27-ї піхотної дивізії; в графі «зв'язок із Україною» – українець; у графі «чи розмовляє українською мовою» – «слабо»; в графі «якою іноземною мовою володіє» – зазначено «ні якою»<sup>38</sup>; в графі «яку посаду обсаж.» – «начальник штабу окремої Сердюцької дивізії»; в графі «адреса» – [Київ], Лютеранська, 8. Призначення на цю посаду знаходить підтвердження також у рукописі Бориса Монкевича, сотника армії УНР «Організація регулярної армії Української держави 1918 р.» [68, с. 104].

В армії Української держави він прослужив кілька місяців. Служба закінчилася під час збройного повстання в Києві 13–14 грудня 1918 р. Наприкінці грудня 1918 р. по домовленості німецького керівництва з урядом Директорії Є. Гамченко разом з іншими офіцерами був відправлений із Києва з відступаючими німецькими військами до Німеччини [34, с. 195], де у містах Klausthal-Zellerfeld, Altenau у горах Герца та Blenchorst розташовувалися табори військовополонених. У слідчій справі Є. С. Гамченка є вказівка на те, що разом із ним у таборах перебувала його родина. Але ця інформація

---

<sup>36</sup> Сердюцька дивізія почала формуватися в червні 1918 р. Відповідно до «Статуту про комплектування ...» старшинами в дивізії могли служити лише особи з відповідною освітою, стажем бойової служби, «належні до української нації», або такі, що особливо відзначилися у попередній службі.

<sup>37</sup> В армії Української держави П. П. Скоропадського служили генерали І. С. Гамченко та Д. С. Гамченко.

<sup>38</sup> Офіцери, які навчалися в академії, проходили відбірковий конкурс при штабах округів і складали іспити. Обов'язковим було знання іноземних мов.



не знаходить підтвердження в інших джерелах. Про ці події залишилися спогади І. Бобарикова, який у гетьманської армії служив у 1-му окремому артилерійському дивізіоні Руського корпусу [8], та Р. Б. Гуля, який на той час служив в 2-му політвідділі 2-го відділу дружини генерала Кирпичова в Києві [34]. У своїх спогадах автори пишуть про вивезення у кінці грудня 1918 р. до Німеччини близько 500 військових без родин.

У російських військових довідниках цей період життя Є. С. Гамченка висвітлюється наступним чином: «...в 1919 участковал в Белом движеніи на юге России в рядах ВСЮР. В 01.1920 эвакуирован из Новороссийска на судне «Ганновер». На 05.1920 в Югославии. В 07.1920 вступил в армию УНР» [9, с. 121; 13]. За іншою інформацією у липні 1920 р. через Австрію, Чехословаччину та Польщу Є. С. Гамченко повернувся до України та зупинився у Кам'янці-Подільському, де з липня по листопад 1919 р., упродовж зими та весни і короткий проміжок осені 1920 р. перебували уряди УНР і ЗУНР. Як зазначено у протоколі допиту [36], Є. С. Гамченко «був примушений», вступити на військову службу в армію УНР, на якій перебував до листопада 1920 р., зокрема на керівних посадах у 5-ї Херсонської стрілецької дивізії (начальник штабу дивізії з 24.07.1920 [73], командир дивізії – полковник А. Долуд) та 2-ї Волинської стрілецької дивізії (начальник штабу дивізії з 18.09.1920<sup>39</sup>, командир дивізії – генерал О. Загородський [55, с. 24]). Армія УНР після поразки у листопаді 1920 р. під тиском більшовиків була змушена залишити Волинь. За попередніми умовами Ризької мирної угоди (РРФСР, УСРР, Польща) про припинення війни (12 жовтня 1920 р.)<sup>40</sup>, Польща зобов'язувалася не підтримувати УНР. Українські вояки зупинилися перед дилемою: бути інтернованими до польських таборів, або продовжувати боротьбу з Москвою на схід від Збруча. Близько 16 тисяч вояків були інтерновані до Польщі. Є. С. Гамченко опинився у таборі для інтернованих у м. Калиші<sup>41</sup>.

---

<sup>39</sup> Згідно з матеріалами Архівно-слідчої справа Є. С. Гамченка, він перебував у лавах Армії УНР до листопада 1921 р. [36].

<sup>40</sup> Ризькі мирні угоди про припинення війни та нормалізацію стосунків між РРФСР, УСРР і Польщею були підписані у Ризі 18 березня 1921 р.

<sup>41</sup> За іншими даними, військовики 2-ї Волинської дивізії та її штаб опинилися в таборі поблизу містечка Вдовище [55, с. 90].

Цей період життя Є. С. Гамченка зовсім інформаційно «закритий». Але відомо, що чимало українських вояків різними шляхами прагнули повернутися на батьківщину (незаконно перетинали радянсько-українсько-польський кордон, зверталися до радянської чи української репатріаційних місій. За даними радянських істориків, станом на 15 листопада 1923 р. до дому повернулися близько трьох тисяч військовиків Армії УНР, 20–25 % із яких склали офіцери [60]. За інформацією українських дослідників на кінець 1921 р. у Калишському таборі перебували 4400 українських вояків, переважно з 2-ї Волинської дивізії. У березні 1922 р. із табору були репатрійовані близько 100 чоловік і восени цього самого року ще 168 [78, с. 160]. У сучасних історіографічних працях, присвячених військовій еміграції УНР [49; 55; 78; 91; 95; 101] ім'я Є. С. Гамченка нам не зустрілося.

Після ратифікації Ризького договору колишні інтерновані та ті, хто служив у білих арміях, отримали право політичного притулку у Польщі. Але Є. С. Гамченко, очевидно, прийняв рішення повернутися на батьківщину. Після 1921 р. майбутні військових, які з різних причин опинилися за кордоном, регламентувалося українським радянським законодавством, зокрема Постановою V Всеукраїнського з'їзду Рад від 5 березня 1921 р., Декретами ВУЦК від 3 листопада 1921 р. та від 30 листопада 1921 р., Постановою ВУЦК від 12 квітня 1922 р. [84, с. 140–141]. В останній йдеться про повну амністію всім особам, які мали українське громадянство, перебували за кордоном, брали участь у військових об'єднаннях Скоропадського, Петлюри, Денікіна, Врангеля та ін. [1, с. 158] або порушили Карний кодекс УСРР від 23 серпня 1922 р. (ст. 71 – самочинне повернення до УСРР осіб, висланих за її межі). Ми не володіємо інформацією щодо громадянства Є. С. Гамченка. Оскільки нове призначення на службу він отримав до Москви<sup>42</sup>, то маємо припущення, що він зміг повернутися до СРСР завдяки сприянню польсько-російсько-української погоджувальної (репатріаційної) комісії та російської репатріаційної місії.

З цього часу в житті Є. С. Гамченка розпочинається новий етап, пов'язаний зі службою в лавах Робітничо-Селянської

---

<sup>42</sup> Наше припущення знаходить підтвердження в тому, що 27.04.1923 р. його було взято на облік Московським ГПУ «як бувшого білого офіцера» [52, с. 350–351].

Червоної Армії (далі – РСЧА). Як колишній офіцер, він повинен був зареєструватися й отримати нове призначення. Євген Спиридонович був призначений на посаду викладача 9-ї Іркутської піхотної школи та повернувся до військового округу, де служив у 1909–1915 рр. Згодом продовжив викладацьку діяльність в Українському військовому окрузі в 10-й піхотній Сумській командній школі<sup>43</sup>, а після її розформування в серпні 1924 р. [100] був переведений на посаду викладача Київської вищої об'єднаної школи командирів РСЧА ім. С. С. Каменева<sup>44</sup>. З 1927 р. Є. С. Гамченко завідував військовим кабінетом Медичного інституту в Києві.

12 січня 1931 р. Є. С. Гамченко був заарештований по справі «Весна». 22–23 червня 1931 р. Судовою трійкою при ДПУ УРСР засуджений до розстрілу, а 24 червня 1931 р. розстріляний. Похований у братській могилі на Лук'янівському цвинтарі. Реабілітований у 1989 р.

У квітні 2011 р. в Інтернет-версії видання «Українська правда» з'явилася інформація про Варшавське кладовище «На волі», де серед могил українських емігрантів є хрест із написом:

«Євген Гамченко,  
ген. хор. Армії УНР  
+ 1944» [46]

Інформація щодо родини Є. С. Гамченка також обмежена. Близько 1897–1898 рр. він одружився на Вірі Ільїні 1878 р. н., а 21 листопада 1899 р. у них народився син Дмитро [35, с. 114, 115]. 26 листопада 1904 р. Є. С. Гамченко подає Прохання до Волинського дворянського депутатського зібрання щодо зарахування сина Дмитра до дворянського роду Гамченків.

Наведений життєпис роду військовиків Гамченків, з одного боку, змушує зробити невтішний висновок, що відомості про діяльність його представників, як і багатьох інших українських родів, через низку обставин (про них далі) на тривалий час зникли з контенту історії України, а з іншого – повернення цього роду, як і інших достойників, укра-

---

<sup>43</sup> У цей рік серед учнів школи був майбутній генерал, двічі Герой Радянського Союзу А. П. Белобородов.

<sup>44</sup> Ймовірно, його було переведено на посаду викладача Київської вищої об'єднаної школи командирів РСЧА ім. С. С. Каменева на початку 1923 р. [52, с. 350–351].

їнській історії, що ми вважаємо своїм обов'язком, потребує більш предметно визначитися щодо особливостей джерелознавчої складової біографічних досліджень. Першорядне значення джерельної бази, її авторитетність, комплексність і репрезентативність наголошується всіма, хто займається історико-біографічними та генеалогічними дослідженнями чи родинними історіями [2; 100]. Водночас, для формування джерельної бази дослідження та створення повноцінного біографічного продукту все суттєвішими стають особливості історичного періоду, в межах якого діяли та з яким пов'язані суб'єкти дослідження.

Реконструкція біографій представників офіцерського корпусу Збройних сил колишньої Російської імперії, українців за походженням, професійна діяльність яких припала на одну з переломних епох соціально-політичної та інтелектуальної трансформації суспільства, дає змогу виокремити окремі проблеми, пов'язані з особливостями джерел створення життєписів цієї категорії українського суспільства.

Насамперед, у репрезентативності джерельної бази та біографіях осіб, які отримали військову освіту та служили в російській армії, а після 1917 р. — у Білих арміях, національних арміях (УНР, Української держави, Директорії), Червоній армії, опинилися в еміграції, повернулися на батьківщину чи залишилися за її межами, віддзеркалюється складність та специфіка періоду, коли їм випало жити. Скажімо, найрепрезентативнішу інформацію щодо трьох поколінь чоловіків родини Гамченків, а також стосовно інших її членів містить «Дело Вольнского дворянского депутатского собрания о дворянском происхождении рода Гамченков по первому столу» [35], що зберігається в Державному архіві Житомирської області. Документи цієї справи (розпочата 30 липня 1870 р. і закінчена 31 липня 1908 р.), на наш погляд, найбільше репрезентативні тому, що діловодство дворянських депутатських зібрань регламентувалося загальноімперськими законами, наказами, інструкціями урядових, міських і земських установ, звичаєвим правом, а, відтак, важливе значення мало документальне обґрунтування «Подання» щодо підтвердження дворянського походження членів родини. Цей регламентований набір документів та унормована процедура їхнього розгляду мали ключове значення для визнання належності

до дворянського стану та внесення осіб до Родовідних книг<sup>45</sup> та іменних списків дворян за губерніями [79]. У нашому випадку, справа містить інформацію щодо Григорія Петровича Гамченка, Спиридона Григоровича Гамченка та його синів — Сергія, Івана, Євгена, Дмитра, а також короткі відомості щодо Михайла та Олександра (на 1908). У справі зберігаються документи, що підтверджують дворянське походження Григорія, Спиридона та його нащадків, зібрані для «утвердження в дворянском достоинстве» Сергія, Михайла, Івана, Дмитра, Олександра, Євгена та їхніх дітей.

Родина Гамченків належить до родів, що придбали дворянство чинами за військову службу. Дітей, які народжувалися після внесення родини до книги «внаслідок прохання» батьків, при наданні належних метричних документів, Дворянські депутатські збори визнавали за можливе «сопричислити к роду отца» чи дідуся. Тому відомості, що містяться у справі, збиралися за документально доведеними фактами затвердження представників родини у дворянському званні та занесені їх до Списку дворян. У нашому випадку — Волинської губернії. Найбільш інформативними та задокументованими у справі є виписки із Метричних свідоцтв про народження та їхні копії, юридично-правові підстави щодо отримання спадкового дворянства, копії «Послужних списків» Григорія Петровича, Спиридона Григоровича, Сергія (на 25.01.1895), Івана (на 1900), Євгена (на 1904) та Дмитра (на 1908) Спиридоновичів.

Найбільша кількість джерел існує щодо біографії С. С. Гамченка. Ми пояснюємо це тією обставиною, що протягом майже усього свого життя він віддавав час не лише військовій кар'єрі, а й науці, діставши визнання як археолог. Водночас, робота з цими джерелами потребувала суттєвої джерелознавчої критики і залучення непрямих джерел та історичного контексту.

---

<sup>45</sup> Родовідні книги дворянських родів склалися депутатськими зборами разом із губернським предводителем дворянства та зберігалися в архівах дворянських зборів. До них вносилися особи, котрі мали незаперечні докази спадкового дворянства та володіли нерухомістю в тій самій губернії. За рішенням Дворянських депутатських зборів людина заносилася до родовідної книги дворян, а Правлячий сенат по Департаменту Герольдії затверджував рішення Дворянських депутатських зборів [33].

У Науковому архіві Інституту археології НАН України зберігається особовий фонд С. С. Гамченка за 1886–1931 рр. [61; 69]. Архів С. С. Гамченка був переданий до Інституту археології з ініціативи його учня М. Л. Макаревича і нині зберігається як особовий фонд вченого (№ 3), що містить зібрання наукових рукописів із археологічних досліджень пам'яток на території України та Росії, листування, присвячене питанням організації та проведення археологічних розкопок в різних губерніях та областях Росії й України, службових і доповідних записок із організації музейної справи в Україні, роботи Всеукраїнського археологічного комітету, записників, службових документів тощо. Там само у фонді О. Ф. Лагодовської (№ 29) зберігається біографічний нарис про С. С. Гамченка як одного з її вчителів в археології [70]. Праця написана наприкінці 50-х рр. і готувалася, ймовірно, до 100-річчя з дня народження С. С. Гамченка. Цей рукопис, на нашу думку, був покладений в основу редакційної статті, що з'явилася у «Кратких сообщениях Института археологии» (1960)<sup>46</sup> [89].

У наукових бібліотеках Інституту археології НАН України та Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського зберігаються майже всі друковані наукові праці вченого. За останні десятиріччя значно поповнився історіографічний доробок вивчення наукової спадщини та біографії С. С. Гамченка. Серед останніх домінують матеріали щодо його археологічної діяльності.

Науковцями Житомирщини найбільш повно окреслена та досліджена організаційна, наукова діяльність і внесок С. С. Гамченка у створення Товариства дослідників Волині та його діяльність на Волині [59].

В Інституті рукопису НБУВ серед матеріалів Всеукраїнської академії наук зберігаються окремі документи щодо особи С. С. Гамченка та його внеску до археологічної та пам'яткоохоронної діяльності, зокрема, автобіографія вченого [45]<sup>47</sup>. Curriculum vitae Сергія Свиридовича Гамченка

<sup>46</sup> В ЕСУ автором статті в КСІА зазначено М. Л. Макаревич [58, с. 366].

<sup>47</sup> В Науковому архіві Інституту археології НАН України зберігається автобіографія С. С. Гамченка [69, № 104 (на документі також є інший номер – ф. 3, 02, № 60)], датована ним 23.06.1927 р. У машинописний текст (копія) рукою С. С. Гамченка чорнилами внесено доповнення, дата закреслена та замінена на «14.09.1928 р.». Нових фактів і особливих розбіжностей між двома автобіографічними текстами немає.



складена ним 15 листопада 1928 р. українською мовою під час праці у Всеукраїнському археологічному комітеті ВУАН, складається з: а) вказівки на дату та місце народження, соціальний стан родини (бідна), національну приналежність (українська); б) освіта; в) археологічна діяльність; г) музейна діяльність; д) участь у наукових товариствах України, Росії та за кордоном, праці в ВУАК. Більша частина тексту присвячена археологічній діяльності автора, зокрема розкопкам, перелікові публікацій отриманого матеріалу та надрукованих і підготовлених наукових статей за матеріалами досліджень археологічних пам'яток, участі в Археологічних з'їздах. В автобіографії повністю відсутня інформація про батьків, родичів, родину, військове минуле. Натомість, С. С. Гамченко акцентує на таких подіях: «скінчивши Київську гімназію», «вступив до Київського університету ... (1876–1880)»; «у Московському університеті (1881–1882) слухав курс...». У редакційній статті цей період подається наступним чином: «під час навчання у військовій гімназії в 1876–1880 рр. він навчався на вечірньому відділенні фізико-математичного та історико-філологічного факультетів Київського університету» [89].

Зазначимо, що ця теза виглядає проблематичною та потребує додаткового вивчення. Так, у відповідності до § 85 та § 86 «Общего устава Императорских российских университетов» (1863) [85] він міг стати студентом по закінченні гімназійного курсу або середнього учбового закладу та наявності атестату або свідоцтва щодо їх закінчення. У відповідності до Метричної книги, 17 років йому виповнилося в жовтні 1877 р., а документ про закінчення гімназії він отримав у 1879 р., пробувши в учбовому закладі необхідні 7 років. Про вступ Сергія Гамченка у військовий навчальний заклад йдеться у «Деле Волинского дворянского депутатского собрания о дворянском происхождении рода Гамченков...». Відповідно до § 90 та § 105 зазначеного статуту, «сторонні особи» (а учень Володимирського Київського військового ліцею С. С. Гамченко був таким) допускалися до прослуховування лекцій при наявності 17 років і свідоцтва про закінчення середнього учбового закладу та внесення платні за прослуховування лекцій наперед. Водночас, ми не маємо предметного уявлення про те, на яких умовах допускалися «сторонні особи» до слухання лекцій, тому що § 90 «Загального уставу...» відносив ці



питання до компетенції Ради кожного університету. Тому не можна виключати, що лекції в Імператорському університеті Св. Володимира С. С. Гамченко міг відвідувати як вільнослухач, що дозволялося Статутом цього вищого навчального закладу, затвердженим імператором Миколою I 25 грудня 1833 р., а також Загальним статутом Імператорських російських університетів від 25 липня 1835 р. Так, вільнослухачами Імператорського університету Св. Володимира були свого часу громадський діяч і письменник П. Куліш, письменник М. Лесков, церковний діяч Стельмашенко та інші. Існують також відомості про своєрідну «імплантацію» цивільної та військової освіти в імперії, в межах якої С. С. Гамченко міг відвідувати заняття в Імператорському університеті Св. Володимира. Так, під час Кримської війни, у грудні 1854 р. Миколою I було прийнято рішення «у столичних університетах та вищих класах усіх гімназій відкрити для вихованців з наступним роком» викладання військових дисциплін: стройового уставу піхотної служби, а також артилерійської та польової фортифікації (для університетів) для підготовки резервів офіцерських кадрів [43]. Можливо, що практика допуску кадетів до лекцій в Імператорському університеті Св. Володимира існувала і в період навчання С. Гамченка у військовій гімназії, але це потребує додаткового опрацювання.

В автобіографії також не згадуються такі факти, як закінчення Київської військової гімназії та військового Третього Олександрівського училища, хоча отримання військової освіти юнаком підтверджують інші документи. Так, у списку випускників Олександрівського училища за 1881 р. під № 42 значиться «Гамченко Сергей (1-й разряд, из портупей-юнкеров во 2-ю резервную артиллерийскую бригаду)» [80].

Для реконструкції минулого, пов'язаного з військовою службою, нами було залучено листування, що зберігається у фонді С. С. Гамченка, зокрема, листи від російських та українських археологів, істориків, керівників археологічних товариств (гр. П. Уварової, гр. А. А. Бобринського тощо) зі зверненнями до С. С. Гамченка: «Милостивый государь Господин поручик»; «Его Высокоблагородию господину поручику» (1886); «Командиру 3 батареи 32 артиллерийской бригады» (1886); «Старшему адъютанту, поручику управления начальника артиллерии 11 армейского корпуса»; «Капитану 7 ба-

тарей 5 артиллерийской бригады» (1903), які фіксують шлях проходження С. С. Гамченком військової служби. Ці непрямі дані співпадають із інформацією, що містяться у його Послужному списку (до 1895 р.).

Також у листах і документах до 1924 р. вказуються ім'я та по-батькові — Сергій Спиридонович<sup>48</sup>. Натомість, у автобіографії, листах і документах, що стосуються київського періоду життя С. С. Гамченка та праці в ВУАН, зазначено — Свиридович. Не можна виключати, що такі зміни були зроблені С. С. Гамченком свідомо у зв'язку з взяттям його 6 квітня 1923 р. на облік Вовчанським ГПУ Харківської області як «бывшого белого офицера». 27 квітня цього ж року було взято на облік Московським ГПУ його брата — Євгена Спиридоновича [52, с. 350–351]. Ймовірно, головною причиною зміни слід вважати бажання у такий спосіб приховати родинні зв'язки з братами та своїм і їхнім військовим минулим. Адже навіть один той факт, що він навчався в Олександрівському училищі водночас із М. М. Юденичем, міг мати непередбачувані наслідки для всієї родини<sup>49</sup> [93]. Гадаємо, з тих самих міркувань в особових документах С. С. Гамченка відсутня інформація щодо його батьків і братів.

У складних умовах політичної невизначеності в Україні генерал-майори російської армії Іван, Дмитро та Євген Гамченки в 1918 р. служили в армії Української держави. Іван наприкінці січня 1920 р. разом із частинами ЗСПР евакуювався до Югославії, а Євген у грудні 1918 р. опинився у таборі військовополонених, а 1923 р. повернувся на батьківщину та продовжив службу в армії СРСР та УСРР.

Імена Івана, Дмитра та Євгена Гамченків стали відомі завдяки дослідникам військової історії України. В 1995 р. в Україні з'явилися два перші видання щодо українських генералів, визначних старшин і героїв Визвольної війни: біогра-

---

<sup>48</sup> За сучасним словником в українській мові правомірні три форми: Спиридон, Свиридон і Свирид. Літературною слід вважати лише форму — Спиридон.

<sup>49</sup> До особливих відділів ВЧК, у подальшому директивних документах радянських органів держбезпеки, збігалася інформація щодо групування відомостей про колишніх офіцерів за певними ознаками, а саме однополчанства та навчання в одному учбовому закладі, яка набула подальшого розвитку в політичних репресіях як «організаційні зв'язки членів контрреволюційних угруповань».

фічні нариси Я. Тинченка — «Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття. 1917–1921 роки» [98] та біографічна збірка О. Колянчука, М. Литвина та К. Науменка «Генералітет українських визвольних змагань. Біограми генералів та адміралів українських військових формацій першої половини ХХ століття» [56].

Перший збірник присвячений переважно наддніпрянському офіцерству, зокрема й тому, що належало до старшої генерації, яка набула фахової освіти та підготовки в російській армії, а на початку 20-х рр. ХХ ст. стала на захист своєї Батьківщини, служила в армії УНР, Держави гетьмана П. П. Скоропадського, Директорії тощо. Джерелами для створення нарисів автору слугували «наукові праці попередників із Діаспори 50–70-х рр.» [97, с. 7], різні фонди та справи з провідних архівів України, довідники Генералів штабу старої російської армії, мемуарна література тощо» [98, с. 7]. У розділі праці «Генерали, які протягом 1919–1920 років служили в Українській армії епізодично» ми знаходимо коротку довідку «Гамченко Євген Спиридонович [98, с. 95], що обмежується подіями 1920 р.

До другого довідника увійшла українська військова еліта часів УНР, ЗУНР, гетьманату, Карпатської України, УПА. При написанні біограм були використані матеріали центральних архівосховищ Києва, Львова, Польщі (Варшава, Краків, Перемишль, Каліш), Росії, Чехословаччини (Прага), історіографічні праці, мемуарна література, створена в діаспорі [56, с. 7]. До збірки увійшли біограми Дмитра Спиридоновича та Євгена Спиридоновича Гамченків [56, с. 135]. В обох акцентується на службі в українських арміях 1918–1920 рр. За жанром (біограма) та за відсутністю достатньої інформації, біограми досить обмежені щодо фактичного матеріалу. Скажімо, відсутня дата народження Є. С. Гамченка, походження, відомості щодо служби у Добровольчій армії (1919–1920)<sup>50</sup> тощо.

У 2007 р. з'явилися доповнені та перероблені довідники зазначених вище авторів, до яких також включені брати Гамченки. Перший, за авторства М. Р. Литвина і К. Є. Науменка «Збройні сили України першої половини ХХ ст. Генерали і адмірالی» [63, с. 63, 64] містить довідки вже

---

<sup>50</sup> Цей факт потребує перевірки та документального підтвердження.

про трьох братів Гамченків — Євгена, Івана та Дмитра. За кількістю, змістом і обсягом біограм — це найповніше з видань. Його джерельна база поповнилася статистичними виданнями з Російської державної бібліотеки (Москва), Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника, послужних списків і нагородних матеріалів, списків Генерального штабу, які щорічно видавалися в Російській імперії, історико-мемуарних праць (генералів М. Омеляновича-Павленка, М. Капустянського, О. Удовиченка, В. Петрова тощо), праць Українського воєнно-історичного товариства «За державність» (1920–1939), періодики української військової еміграції: «Табір», «Визвольний шлях», «Літопис Червоної Калини» тощо, біографічних видань і довідників генералітету, офіцерів гвардії та Генерального штабу, мартирологів білої еміграції тощо, виданих у Російській федерації в останні десятиріччя [9; 10; 42; 50; 86; 87; 106]. Довідки поповнилися новими фактичними матеріалами, зокрема датами життя Є. С. Гамченка. Вперше з'являється довідка щодо Івана Спиридоновича Гамченка.

Наступний біографічний довідник, упорядкований Я. Тинченком, має назву «Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки» (1917–1921) [97] і містить відомості більш як про тисячу генералів і старшин Армії УНР, а також командирів армійських з'єднань Армії Української держави гетьмана П. Скоропадського. У Передмові до довідника автор коротко аналізує особливості перелічених вище видань, методику їх створення, джерельну базу, змістовну частину та констатує: «...Нині, дванадцятьма роками по виданні цих праць уже можна стверджувати, що автори обрали помилкову позицію, коли у своїй роботі базувалися на наукових працях попередників із Діаспори 50–70-х років. Крім того, слід визнати, що досить поверхово дослідили біографії генералітету тощо...» [97, с. 7].

Джерельна база останнього біографічного довідника збагатилася: інформацією з власноруч заповненими особами т. зв. «реєстраційних карток» — анкетними бланками Армії УНР (1920–1923), в яких вказувалися основні біографічні дані, освіта, перебіг військової служби, нагороди тощо; списками старшинського корпусу Армії УНР, складеними

у 1921–1922 рр. у таборах інтернованих<sup>51</sup>; інформацією з Послужних списків офіцерського корпусу, що зберігаються у Російському державному військово-історичному архіві у Москві, так званими «Списки за старшинством» (за званням, за фаховим розподілом), які майже щорічно до 1917 р. видавалися Головним штабом Російської армії. Надзвичайно цінним джерелом при створенні довідок і уточненні отриманих раніше даних явилися архівно-слідчі справи та анкети, що зберігаються у Державному архіві Служби безпеки України. На відміну від попередніх, біографічні довідки супроводжуються бібліографією.

Цей довідник містить біографічну довідку «Євген Спиридонович Гамченко» [97, с. 100–101], що є найповнішою за змістом інформацією щодо проходження ним військової служби в російській армії. В дефініції вказано звання, яке він отримав в Армії УНР – генерал-хорунжий<sup>52</sup>. Довідка супроводжується двома фото (1907, 1930) та бібліографією з п'яти позицій.

Зовсім короткі біографічні довідки щодо генералів Івана Спиридоновича та Євгена Спиридоновича Гамченків, які в 1919 р. входили до складу ЗСПР, містить російська енциклопедія «Белое движение» [9, с. 121]. Більш повним за обсягом інформації щодо Івана та Євгена є сайти російського проекту «Русская армия в Великой войне». Підкреслимо, що окремі факти, викладені в російських довідниках, не знайшли підтвердження в розвідках українських дослідників і загальних документах, скажімо, служба Є. С. Гамченка в 1919–1920 рр. у Добровольчій армії ЗСПР та евакуація до Югославії [63, с. 63].

У спеціальному випускові часопису «З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ» у 2002 р. оприлюднені документи Державного архіву Служби безпеки України, пов'язані зі справою «Всесоюзної військово-офіцерської контрреволюційної організації» (справа «Весна», 1930–1931 рр.), одним із фігурнатів якої був Є. С. Гамченко. Документи розкривають

---

<sup>51</sup> Зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України.

<sup>52</sup> Військові персональні звання були скасовані постановою Генерального секретаріату військових справ від 17 листопада 1917 р. В основу рангової системи було покладено посадовий стан. 16 червня 1918 р. за наказом військового міністра Української держави О. Рагози було відновлено персональні військові звання й відповідні ознаки. Для генералітету були впроваджені звання: генерал-хорунжий, генерал-поручик, генерал-полковник.

історичний контекст, взаємини влади з військспецами, тісний взаємозв'язок політичних репресій проти представників гуманітарної і технічної інтелігенції з розгромом «старих» військових кадрів [94]. Протокол допиту з архівно-слідчої справи Є. С. Гамченка по справі «Весна» [36] значною мірою було використано Я. Тинченком для реконструкції окремих фрагментів його біографії [97, с. 100–101]. Зазначимо, що при залученні інформації з архівно-слідчих справ для історико-біографічних досліджень, необхідно брати до уваги їхню специфіку та обставини появи. Джерела цієї групи тенденційні як ніякі інші, і тому потребують відповідної методики дослідження. Крім офіційних матеріалів, вони містять і особисті документи звинувачених — паспорти, посвідчення, довідки, фотографії, листування, щоденники, зошити з текстами молитов і релігійних пісень, друкованих матеріалів, газетних статей антирелігійного змісту тощо, які можуть зацікавити дослідника. Значна частина таких документів долучалися до справи як докази провини.

Джерела, пов'язані з вивченням історії цього періоду, можна поділити на архівні матеріали, історіографічні джерела, матеріали тогочасної преси та спогади учасників подій. Довгий час в центрі уваги були події. Так склалося, що повноцінних наукових досліджень з історії взаємостосунків влади й офіцерського корпусу Російської імперії в радянські часи не провадилося, хоча в історіографії подіям громадянської війни та військової інтервенції<sup>53</sup> (таку назву мав цей період спільної історії) було відведене помітне місце, а праці відповідали тогочасній ідеології, концепціям, оцінкам, схемам, можливостям джерельної бази.

Очевидно, в СРСР як політична, тема взаємостосунків представників офіцерського корпусу збройних сил Російської імперії та влади була вичерпана і закрита у кінці 30-х років із проведенням низки групових кримінальних справ — «Військово-офіцерська контрреволюційна організація» («Весна», (1930–1931), «Українська військова організація» (УВО, 1932–1933), «Військово-фашистська змова у Червоній Армії» (1937) тощо та наступними масовими політичними репресіями проти «старої» військової інтелігенції. Будь-яке

<sup>53</sup> У сучасній російській історіографії цей період зазначають як «белое движение», «русская смута» тощо [47, с. 8].



її обговорення визнавалося не тільки небажаним, а й ідеологічно шкідливим. До цієї теми поверталися з пропагандистських міркувань, зокрема у формуванні образів героїв Громадянської війни тощо.

Аналогічна ситуація простежується в сучасній російській історіографії. Дослідники відзначають, що «...соціально-політична еволюція російського офіцерства в період Першої світової війни донині отримала лише найзагальніші мітки». Професійні риси офіцерського корпусу, особливості розуміння та виконання ним свого службового обов'язку не стали предметом аналізу дослідників. Причому, на висновки сучасних фахівців продовжують суттєво впливати панівні ідеологічні доктрини [32, с. 69; 47, с. 22–27].

В Україні історіографічні розвідки новітнього часу, зокрема й біографічні, зосереджені переважно на діячах українських військових об'єднань різних періодів визвольних змагань і, меншою мірою, на долі військових, які опинилися в іншому таборі або брали участь у Білому русі [6, с. 228]. Водночас, слід зазначити, що дослідження проблем цього періоду історії поступово входить в нормальне наукове русло, отримуючи аналітичну розміреність і фактологічну спрямованість.

Якщо підсумувати інформацію щодо Івана, Дмитра та Євгена Гамченків, що міститься в наведених довідкових виданнях, то, у відповідності до жанру, біографічні довідки або біограми містять дефініцію, короткий перелік «установчих» біографічних даних і являють собою, переважно, перелік звань і посад, нагород і пов'язаних із ними дат.

Аналіз залучених джерел для написання біографічних довідок у сучасних довідниках дає змогу визнати значну забезпеченість цього періоду історії завдяки публікаціям корпусу архівних джерел із російських військових архівів<sup>54</sup>, зокрема «Послужных списков»: «Общий список офицерским чинам императорской армии (по стоянию на...)», «Списки генералам по старшинству (по состоянию на...)», «Списки полковникам по старшинству (по состоянию на...)», «Список Генерального штаба...» тощо. Саме вони лягли в основу реконструкції послужних списків офіцерів Гамченків до 1917 р.

---

<sup>54</sup> Так в енциклопедії С. В. Волкова «Белое движение» налічується близько тисячі бібліографічних позицій, серед яких значна кількість введених до наукового обігу архівних джерел з різних архівосховищ [9].



Меншою мірою введено до наукового обігу джерела, що зберігаються в архівах України, і ця проблема турбує дослідників. Як зазначає досвідчений знавець цього періоду М. Ковальчук, у сучасній історіографії військової історії періоду українських визвольних змагань чи не найменше досліджено «збройну боротьбу української армії в 1918–1920 рр. В історичній літературі слабо висвітлено бойовий шлях, організаційну структуру і чисельність військ УНР на різних етапах бойових дій» [53, с. 103]. Без публікації документів такої спрямованості та змісту й «величезної інформативної цінності» яким є, скажімо, «Дислокаційна відомість і бойовий стан частин дієвої армії військ УНР» [102, спр. 28, арк. 1–8], неможливо досліджувати історію визвольних змагань та долі її учасників. Так, у документі містяться важливі для біографічних реконструкцій позиції як-то: «назва групи, дивізії, полку», «місце розташування», «командир». М. Ковальчук також акцентує на тому, що зазначений вище документ був двічі опублікований Я. Тинченком. «На жаль, в обох випадках публікатор припустився численних помилок і неточностей, які нівелюють значення публікацій» [53, с. 103].

Ще більш обмежене коло опублікованих в Україні джерел щодо офіцерів, українців за походженням, які опинилися у Білому русі або за різних обставин і причин – в еміграції. Як один із прикладів, зазначимо, що великий масив документів, зокрема евакуаційних списків за кораблями, списків емігрантів до різних країнах зберігаються в Державному архіві Російської федерації [10, с. 7; 54, с. 97]. Тому інформація щодо еміграції з Новоросійська до Югославії наприкінці січня 1920 р. на пароплаві «Ганновер» братів Івана та Євгена Гамченків [9, с. 121] та їх доля в еміграції поки ще не знаходить документального підтвердження, особливо це стосується Євгена. Виникає складність у встановленні подій 1920–1923 рр. у житті Є. С. Гамченка. За одними джерелами в ці роки він перебував у таборі для інтернованих у м. Калиші на території Польщі [37], а за іншими – «з грудня 1920 р. вважався дезертиром. Виїхав до Чехословаччини, звідти – до Німеччини, де звернувся до радянського посольства з проханням про повернення в Україну» [97, с. 100–101]. Також він має дві дати смерті та два місця поховання.

У цьому переліку видів джерел проблемною ланкою для біографічних розвідок залишаються джерела особового походження, що відчувалося також при реконструкції родинної біографії Гамченків. Ці обставини можна пояснити особливостями історичної ситуації в Україні, коли події не сприяли збереженню та створенню персональних і родинних архівів, примушували приховувати та переписувати окремі факти біографі, особливо тим особам, які належали до відповідного соціального прошарку — дворянам, офіцерам російської армії тощо.

С. І. Білокінь справедливо вважає, що для радянської влади в усі часи загрозу являє озброєна людина, тому політика щодо офіцерського контингенту колишньої російської армії потребувала виваженості, а їхній особовий і кількісний склад підлягав контролю, обліку та реєстрації [6, с. 225–233].

Так об'єктивно слалося, що після жовтневої революції багато офіцерів російської армії вступили до лав ЗСПР, ЧРСА, в Україні — армій УНР, Української держави, Директорії. Мотиви вступу до армій тих чи інших політичних сил, національних армій були різні — ідейні, класові, партійні (політичні погляди й орієнтація, неприйняття радянської влади), побутові (невпорядкованість, невизначеність майбутнього, необхідність фінансового утримання родин), географічні, особисті, психологічні (харизматичні; психологічні труднощі присяги на вірність «гетьману и Украинской державе» [38, с. 146]; боязнь репресій, прагнення перечекати смутні часи), мовні тощо [92, с. 100]. Цих причин, ймовірно, було безліч.

Сучасники подій 1918 р. в Україні з різних політичних таборів підходять до оцінки ситуації та мотивів вчинків із різних позицій. Дмитро Дорошенко, міністр Закордонних справ Української держави, описує настрій офіцерів у цей час наступним чином: «...Серед офіцерства панував настрій боротьби як раз за відновлення колишньої могутньої Росії, єдиної і неділимой: не за Гетьмана і не за Україну думали вони боротись, а за Росію, проти якої тепер виступали українці» [40, с. 290]. Натомість А. І. Денікін, головнокомандувач збройних сил Півдня Росії (1918–1920) оцінює стан і мотиви вчинків офіцерів Армії Української держави зі своїх позицій: «Офицерский состав ее был исключительно русский. Гене-

ралитет и офицерство шли в армию тысячами, невзирая на официальное поношение России, на необходимость ломать русский язык на галицийскую мову, наконец, на психологическую трудность присяги в «верность гетману и Украинской державе» [38, с. 146].

Заслугує на увагу думка виконуючого обов'язки товарища державного секретаря Української держави Мик. М. Могилянського: «Среди офицеров были украинские националисты, среди южно-русского офицерства, даже высших рангов, были федералисты, которые, не будучи ни врагами ни сепаратистами, тем не менее определено не сочувствовали и относились отрицательно к восстановлению единой, централизованной России. Значительное число таких офицеров после падения гетмана очутилась в Польше: они не захотели пойти за Петлюрой, как завзятым врагом России, но, с другой стороны, они отказались от вступления в ряды деникинской Добровольческой армии, на знамени которой они не видели даже автономии Украины. Нужно только немного воображения, чтобы представить себе душевную драму этих несчастных жертв капризов истории. В такой бесконечно тяжелой обстановке пришлось им решать вопрос своей совести!» [67, с. 138 ].

Відсутність джерел особового походження не дає змоги повною мірою зрозуміти мотиви, які спонукали кадрових бойових офіцерів, генералів братів Гамченків до участі в подіях після 1917 р. Але вирішальну роль, на нашу думку, зіграв «фактор соціально-побутової мотивації» [47, с. 7]. Значна частина офіцерів царської армії належала до спадкових дворян за походженням, не володіла власністю і єдиним джерелом існування мали платню [41, с. 203, 211], тому для більшості офіцерів із великою вистугою важливими залишалося питання пенсійного забезпечення та місця проживання і праці. Як вважає дослідник цього періоду П. П. Ткачук, одним із стимулів, яким керувалася більшість офіцерів російської армії, українців за походженням, які добровільно вступили до лав української армії, була фахова потреба «служити» і в такій спосіб утримувати свої родини [99, с. 85].

Відтак, у 1918 р. чимало російських офіцерів повернулися з фронтів Першої світової війни до Києва або до місць дислокації своїх військових формувань. Для Гамченків таким

місцем була Волинь (міста Луцьк, Житомир, Володимир-Волинський, Старокостянтинів, Заслав, Острог, Рівне, Дубно та ін.), на території якої жили та служили в різні часи майже всі Гамченки та чимало їхніх однополчан, а на той час жив із родиною та працював старший брат Сергій, генерал російської армії у відставці. Водночас, у добу Гетьманату Волинь являла собою регіон, в якому розміщувалися або формувалися національні військові формування та здійснювався їхній вишкіл [37]. Як свідчать документи, троє з братів Гамченків вступили до армії Української держави (Дмитро, Іван, Євген).

Як уже зазначалося, важливим фактором для багатьох офіцерів залишалася можливість продовжити професійну військову кар'єру та отримувати платню та, в майбутньому, пенсію. Передумови для цього склалися. Наприкінці літа 1918 р. П. П. Скоропадський отримав можливість реалізувати військово-будівничу доктрину, оскільки ще в травні Рада Міністрів ухвалила законопроекти, що визначали напрями військового будівництва та запроваджували правові основи військової служби тощо. Для багатьох офіцерів, які опинилися в цей переломний час в Україні, суттєвим фактором стали акти (закони) Ради Міністрів Уряду Української держави від 16 та 24 липня 1918 р., якими були встановлені військові ранги, скасовані Центральною Радою, що сприяло вирішенню кадрової проблеми та поверненню офіцерів до професійної діяльності. Згідно з планом організації української армії, створювалася Сердюцька дивізія, до складу якої приймалися офіцери російської армії, що мали бойові офіцерські нагороди.

Мабуть, і ці обставини були серед мотивів, які спонукали братів Гамченків вступити до лав армії Української держави. Виступ Директорії проти Гетьманату восени 1918 р. призупинив військові та інші реформи, започатковані Урядом Української Держави. З приходом Директорії багато генералів були змушені покинути службу, емігрувати або перейти до Збройних сил Півдня Росії.

Зрештою, доля чотирьох братів Гамченків склалася трагічно. Головною їхньою провиною перед Радянською владою була належність до офіцерського корпусу, фахова освіта та високі офіцерські звання. Сумлінна служба в Червоній армії також не стала запорукою для гідного життя.

Приклад долі братів Гамченків засвідчує ціну компромісів, на які доводилося йти археологові Сергію Гамченку та успішним військовим Євгенові, Дмитру та Іванові Гамченкам заради можливості робити улюблену справу чи хоча б фізично вижити в умовах, коли доводиться робити вибір у ситуаціях, коли здається, що вибору немає, під тиском політичних обставин на долю родини загалом і кожного з її членів зокрема.

Зазначені обставини наклали відбиток не лише на їхнє реальне життя після 1917 р., а й на біографічні джерела, що вплинуло на просопографічні аспекти життєпису кожної особи та родини загалом. Стрімкі суспільно-політичні зміни 1917–1921 рр. призвели до того, що властива попереднім часам професіоналізація у військовій сфері, яка забезпечувала Гамченкам гідне життя та соціальний статус, перетворилася на загрозу самому існуванню родини. Відсутність альтернатив у професійному плані суттєво посилювала цю загрозу та призвела до трагічних наслідків, що унаочнює приклад долі Дмитра, Івана та Євгена Гамченків. У цьому контексті доля Сергія Гамченка виглядає щасливішою, бо його давні наукові уподобання дали змогу утвердити себе в іншій сфері професійної діяльності – археології, та отримати помітне визнання у цьому професійному середовищі Російської імперії та в Україні в першій третині ХХ ст. Водночас, він був змушений не афішувати у особових біографічних джерелах свою належність у минулому до стану військових: самі факти спільного навчання з М. Юденичем – одним із головних «ворогів» Радянської влади, а також наявність трьох братів – генералів Збройних сил Російської імперії, а згодом – Української держави, могли стати смертельно небезпечними.

Таким чином, на прикладі життєпису родини Гамченків виявилися окремі закономірності взаємозв'язку між шляхами, механізмами та мотивами інтеграції так званих «колишніх людей» Російської імперії, передусім, військовиків, до суспільно-політичної системи, що складалися в Україні після 1917 р., та тими особливостями, які ці закономірності наклали на відповідні біографічні джерела.

1. *Абраменко, Л. М.* Последняя обитель. Крым, 1920–1921 годы [Текст] / Л. М. Абраменко. – К. : МАУП, 2005. – 480 с.
2. *Абросимова, С. В.* Дмитро Яворницький та його родовід [Текст] / С. В. Абросимова, А. Ф. Парамонов – Х. : Харківський приватний музей міської садиби, 2009. – 112 с.
3. *Алфавитный список офицеров и нижних чинов 125-го пехотного Курского полка* [Электронный ресурс] // Петербургский генеалогический портал. – Режим доступа : <http://www.petergen.com/history/peh125kursp.shtml>. – Название с экрана.
4. *Б. Н.* [Беляшевский Н.] Гамченко Сергей. Житомирский могильник. Археологические исследования житомирской группы курганов. Житомир, 1888. 124 с. [Рецензия] [Текст] / Н. Ф. Биляшевский. – // КС. – 1889. – Т. XXV. – С. 656–658.
5. *Березовська, Т. В.* Историчний портрет роду Аркасів [Текст] / Т. В. Березовська. – Миколаїв, 2006. – 215 с.
6. *Білокінь, С.* Масовий терор як засіб державного управління в СРСР, 1917–1941 рр. [Текст] / С. І. Білокінь : Джерелознавче дослідження. – К., 1999. – 447 с.
7. *Білокінь, С.* Музей України. Збірка П. Потоцького [Текст] / С. І. Білокінь : Дослідження і матеріали. – К., 2006. – 474 с.
8. *Бобарьков, И.* Киев – Севастополь via Германия – Англия. 1918–1919. [Текст] / И. Бобарьков // 1918 год на Украине / Составление, научная редакция, предисловие, комментарии С. В. Волкова. – М. : ЗАО Изд-во Центрполиграф, 2001. – С. 169–193.
9. *Волков, С. В.* Белое движение [Текст] / С. В. Волков : Энциклопедия Гражданской войны. – СПб. : изд. дом «Нева» ; М. : изд-во «ОЛМА-ПРЕСС», 2002. – 672 с.
10. *Волков, С. В.* Офицеры российской гвардии. Опыт мартиролога [Текст] / С. В. Волков. – М. : «Русский путь», 2002. – 562 с.
11. *Гамченко, Дмитрий Спиридонович* [Электронный ресурс] // Яндекс : словари. – Режим доступа : <http://slovari.yandex.ru/~книги/Революционеры/Гамченко%20Дмитрий%20Спиридонович/>. – Название с экрана.
12. *Гамченко, Е. С.* Иркутский военный округ : военно-географическое и военно-статистическое описание Округа [Текст] / Е. С. Гамченко. – Вып. 1. – Иркутск : Штаб Округа, 1913. – 22 с. – (Иркутско-Минусинский район ; сост. ген. штаба кап. Гамченко ; под ред. окр. ген.-квартирмейстера Сухомлина).
13. *Гамченко, Евгений Спиридонович* [Электронный ресурс] // Русская армия в Первой мировой войне. – Режим доступа : <http://www.grwar.ru/persons/persons.html?id=5140&PHPSESSID=013de5a08fd73a9>. – Название с экрана.
14. *Гамченко, Иван Спиридонович* [Электронный ресурс] // Там же. – Режим доступа : <http://www.grwar.ru/persons/persons.html?id=5140&PHPSESSID=013de5a08fd73a9>. – Название с экрана.
15. *Гамченко, Сергій* [Текст] // ЕУ. – Л., 1993. – Т. 1. – С. 353.
16. *Гамченко, С. С.* Альбом рисунков и чертежей, планов и карт : приложение к соч. «Житомирский могильник. Археологическое исследование Житомирской группы курганов» [Карты] / состав.



- С. С. Гамченко – Ж. : Типо-Литография наследников Бродовича. – 1888. – 40 с.
17. *Гамченко, С. С.* Археологічні першоджерела, способи їх реєстрації та засоби охорони [Короткий виклад] [Текст] / С. С. Гамченко – Житомир, 1925. – 27 с.
  18. *Гамченко, С. С.* Городища и могильник по. р. Корчеватой [Текст] / С. С. Гамченко – Труды IX АС. – М., 1897. – Т. II. С. 89-156.
  19. *Гамченко, С. С.* Древний поселок и могильник в ур. Стуга, близ с. Студенца, Житомирского уезда Вольнской губернии [Текст] / С. С. Гамченко // ЧИОНЛ. – 1899. – кн. XIII. – Отд. II. – С. 3-93.
  20. *Гамченко, С. С.* Житомир за першоджерелами передісторичної археології [Текст] / С. С. Гамченко. // Записки ВУАК. – К., 1930. – Т. 1 – С. 1-24.
  21. *Гамченко, С. С.* Житомирский могильник [Текст] / С. С. Гамченко // Вольнские губернские ведомости. – 1888. – № 68, 70, 72, 74, 81, 86, 88.
  22. *Гамченко, С. С.* Житомирский могильник. Археологические исследования Житомирской группы курганов [Текст] / С. С. Гамченко – Ж., 1888. – 124 с.
  23. *Гамченко, С. С.* Записка для памяти о 200-летнем юбилее Сестрорецкого оружейного завода [Текст] / С. С. Гамченко – СПб. : Екатерин. тип., 1914. – 188 с.
  24. *Гамченко, С. С.* Исследования Сестрорецких курганов в 1907 г. [Текст] / С. С. Гамченко. – СПб., 1909. – 293 с. – (Записки отделения русской и славянской археологии императорского Русского археологического общества ; Т. 8, вып. 2).
  25. *Гамченко, С. С.* Исследования Сестрорецких курганов в 1908 г. [Текст] / С. С. Гамченко // Записки Отделения Русской и Славянской Археологии Российского Археологического Общества. – СПб., 1913. – Т. 9. – С. 63-162.
  26. *Гамченко, С. С.* Могильний некропіль біля ст. Полонного на Волині [Текст] / С. С. Гамченко. – // Хр.АМ. – 1930. № 1. – С. 27-31.
  27. *Гамченко, С. С.* Опыт исследования Житомирской группы курганов [Текст] / С. С. Гамченко. – Волинь, 1888.
  28. *Гамченко, С. С.* Раскопки на побережье Финского залива [Текст] / С. С. Гамченко. – СПб. : Тип. М. А. Александрова, 1908.
  29. *Гамченко, С. С.* Раскопки по Случи на участке Мирополь – Ольха [Текст] / С. С. Гамченко // Справочная книга Вольнской губернии на 1899. – Житомир, 1899.
  30. *Гамченко, С. С.* Спостереження над даними дослідів Трипільської культури 1909-1913 рр. [Текст] / С. С. Гамченко. // Трипільська культура на Україні : зб. статей. – К. : УАН, 1926. – Вип. 1. – С. 31-41.
  31. *Георгиевские* кавалеры периода Первой мировой войны : именные списки – Г [Электронный ресурс] // История, культура и традиции Рязанского края. – Режим доступа : <http://www.history-ryazan.ru/node/11178> (станом на 07.12.2011). – Название с экрана.
  32. *Гребенкин, И. Н.* Офицерство российской армии в годы Первой мировой войны : черты социальной и политической трансформации [Текст] / И. Н. Гребенкин // Социально-политическая и интеллектуальная трансформация общества в переломные эпохи : сб. статей – М. : ИВИ РАН, 2008. – С. 68-85.

33. Грищенко, К. С. Родовідні книги як джерело вивчення історії Катеринославського дворянства [Текст] / К. С. Грищенко, С. М. Каюк // Вісн. Дніпропетр. ун-ту. Історія та археологія. – 2007. – Вип. 15. – С. 144–151.
34. Гуль, Р. Киевская эпопея (ноябрь – декабрь 1918 года) 1919 [Текст] / Р. Б. Гуль // 1918 год на Украине / Составление, научная редакция, предисловие, комментарии С. В. Волкова. – М.: ЗАО Изд-во Центрполиграф, 2001. – С. 194–233.
35. ДАЖО. – Ф. 146. – Оп. 1. – Ч. 2.
36. ДА СБ України. – Ф. 6. – Спр. 67093 – ФП. – Т. 3099.
37. Дем'янюк, О. Й. Збройні сили Гетьманату «Українська держава» та їх дислокація у межах Волинської губернії у 1918 р. [Текст] / О. Й. Дем'янюк // Військово-науковий вісник. – Л., 2011. – Вип. 15. – С. 131–143.
38. Деникин, А. И. Гетманство и директория на Украине [Текст] / А. И. Деникин // Революция на Украине. По мемуарам белых / составил С. А. Алексеев ; под ред. Н. Н. Попова. – М. ; Ленинград : Гос. изд-во, 1930. – С. 136–185.
39. Документи ДПУ УСРР у справі «Всесоюзної військово-офіцерської контрреволюційної організації у Києві» (Справа «Весна») (1930–1931 рр.) [Текст] журнал / упорядн. С. Кокін, О. Пшенніков, Я. Тинченко // 3 архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. : науково-документальний журнал. – К., 2002. – Вип. 1 (18). – С. 227–379.
40. Дорошенко, Д. Історія України 1917–1923 рр. : Українська Гетьманська Держава 1918 року [Текст] / Д. Дорошенко. – К. : Темпора, 2002. – Т. 2. – 351 с.
41. Зайончковский, П. А. Самодержавие и русская армия на рубеже XIX–XX столетий [Текст] / П. А. Зайончковский. – М., 1973. – 352 с.
42. Залесский, К. А. Первая мировая война. Правители и военачальники [Текст] / К. А. Залесский : Биографический энциклопедический словарь. – И. : Вече, 2000. – 570 с.
43. Змеев, В. А. Высшее образование в России во второй четверти XIX века [Электронный ресурс] / В. А. Змеев // [www.xserver.ru](http://www.xserver.ru) : On-Line библиотека. – Режим доступа : <http://www.xserver.ru/user/vornv>. – Название с экрана.
44. Историческая справка по 15 артиллерийской бригаде [Электронный ресурс] // Антология форменной одежды частей Российской армии. – Режим доступа : <http://antologifo.narod.ru/pages/list/histore/ist15abr.htm>. – Название с экрана.
45. ІР НБУВ. – Ф. 279. – № 815.
46. Ісаюк, О. «Незнаному козакові». Православне кладовище армії УНР [Текст] / О. Ісаюк // Українська правда. – 2011. – 23 вересня.
47. Каменский, В. В. Выпускники Николаевской Академии Генерального Штаба на службе в Красной Армии [Текст] / В. В. Каменский. – СПб. : Алетейя, 2011. – 736 с.
48. Каменский, М. П. Гибель XX корпуса 8/21 февраля 1915 (по архивным материалам штаба 10 армии) [Текст] / М. П. Каменский. – Петербург : Госиздат, 1921. – 202 с.
49. Карпуть, З. Формування з'єднань Армії УНР у Польщі в 1920 р. [Текст] / З. Карпуть // УІЖ. – 2000. – № 1. – С. 80–95.
50. Клавинг, В. В. Высшие офицеры Белых армий [Текст] / В. Клавинг. –

- СПб., 2005. – 360 с.
51. *Клдиашвили, Д.* На жизненном пути [Текст] / Д. Клдиашвили. – М. : Худ. лит., 1987. – 351 с.
  52. *Книга учета лиц, состоявших на особом учете бывших белых офицеров в органах ГПУ Украины / предисловие Я. Тинченко [Текст].* – Х. : Сага, 2011. – Т. 1. – 482 с.
  53. *Ковальчук, М.* Дислокаційна відомість і бойовий розпис Дієвої армії військ УНР [Текст] / М. Ковальчук // Пам'ятки : археографічний щорічник / редкол. : С. Г. Кулешов (гол. ред.) та ін. – К., 2010. – Т. 1. – С. 102–133.
  54. *Козлятин, В.* Русская и украинская эмиграция в Югославии. 1919–1945 [Текст] / В. Козлятин. – Х. : РА, 1996. – 476 с.
  55. *Колянчук, О.* Українська військова еміграція у Польщі. 1920–1939 [Текст] / О. Колянчук. – Львів, 2000. – 274 с.
  56. *Колянчук, О.* Генералітет українських визвольних змагань : Біограми генералів та адміралів українських військових формацій першої половини ХХ століття [Текст] / О. Колянчук, М. Литвин, К. Науменко. – Львів, 1995. – 283 с.
  57. *Кондратюк, Р.* Сергій Гамченко, відомий і невідомий [Текст] / Р. Кондратюк, О. Тарабукін // Житомирський вісник. – 1995. – 25 серпня.
  58. *Костриця, М. Ю.* Гамченко Сергій Свиридович [Текст] / М. Ю. Костриця // ЕСУ. – К., 2006. – Т. 5. – С. 366.
  59. *Костриця, М. Ю.* Товариство дослідників Волині : історія, діяльність, постаті [Текст] / М. Ю. Костриця. – Житомир: вид-во МАК, 2001. – С. 55–56, 71–73, 114–116.
  60. *Красноармейцы в польском плену в 1919–1922 гг. : сб. документов и материалов.* – М., 2004. – С. 712.
  61. *Кузнецова, С. М.* Научный архив С. С. Гамченко [Текст] / С. М. Кузнецова, Н. В. Линка [Геппенер] // МИА. – 1963. – № 108. – С. 13–15.
  62. *Курінний, П.* Історія археологічного знання [Текст] / П. Курінний. – Полтава, 1970. – С. 104–105.
  63. *Литвин, М. Р.* Збройні сили України першої половини ХХ ст. Генерали і адмірالی [Текст] / М. Р. Литвин, К. Є. Науменко. – Л.; Х. : Сага, 2007. – 239 с.
  64. *Ляшко, С. М.* Гамченко С. С. // Енциклопедія трипільської цивілізації [Текст] / С. М. Ляшко : в 2 т. / М. Ю. Відейко (гол. ред.), С. М. Ляшко (відп. ред.) та ін. – К., 2004. – Т. 2. – С. 113, 114.
  65. *Ляшко, С. М.* Днепровская археологическая экспедиция 1927–1932 гг. и ее роль в развитии отечественной археологической науки [Текст] / С. М. Ляшко // Проблеми археології Подніпров'я. – Днеськ, 2003. – С. 14–27.
  66. *Мельник, Е. Н.* Отдел первобытных древностей [Текст] / Е. Н. Мельник // Каталог выставки XI-го АС в Киеве. – К., 1889. – С. 115–116.
  67. *Могиланский, Н. М.* Трагедия Украины (Из пережитого в Киеве в 1918 г.) [Текст] / Н. М. Могиланский // Революция на Украине. По мемуарам белых / составил С. А. Алексеев ; под ред. Н. Н. Попова. – М. ; Ленинград : Государственное изд-во, 1930. – С. 115–135.
  68. *Монкевич, Б.* Організація регулярної армії Української держави 1918 року [Текст] / Б. Монкевич // Україна в минулому. – К. ; Л., 1995. –

- Вип. VII. – С. 67–112.
69. *НА ІА НАН України.* – Ф. 3 – 229 од. зб. (1876–1931). – Гамченко Сергій Спиридонович (1859–1934).
70. *НА ІА НАН України.* – Ф. Лагодовської Е. Ф. – № 29. – Л. 1–19.
71. *НА ІА НАН України.* – Ф. ВУАК. – Спр. 175. – Арк. 1–12.
72. *НА ЛОІА.* – Ф. 1, 1900 г. – Д. 51.
73. *Науменко, Ю.* Моя служба в 5 Херсонській стрілецькій дивізії [Текст] / Ю. Науменко // За державність. – Варшава, 1937. – Ч. 7.
74. *Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні.* Житомирська область [Текст]. – Житомир: «Полісся», 2008. – 1116 с.
75. *Несторенко, В. А.* Археологічні дослідження С. Гамченка на Волині [Текст] / В. А. Несторенко : Житомирщина крізь призму століть : наук. зб. «Велика Волинь». – Житомир, 2000. – т. 21. – С. 327.
76. *Нестуля, С.* Становлення Всеукраїнського археологічного комітету ВУАН (середина 1920-х років) [Текст] / С. І. Нестуля. – Полтава : ВЦ «Археологія», 1997. – 98 с.
77. *Оглоблин, О.* Люди старої України [Текст] / О. Оглоблин. – Мюнхен : Дніпровська хвиля, 1959. – 328 с.
78. *Павленко, М. І.* Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: становлення влади і умови перебування (1919–1924 рр.) [Текст] / М. І. Павленко – К., 1999. – 352 с.
79. *Паращук, Г.* Нормативно-правові основи організації діловодства депутатських зібрань в Україні (наприкінці XVIII – на початку XX ст.) [Текст] / Г. Паращук // Пам'ятки : археограф. щорічник. – К., 2010. – Т. 11. – С. 155–168.
80. *Пелевин, Ю. А.* Александровское военное училище в Москве. 1863–1932 [Электронный ресурс] / Ю. А. Пелевин // Российский общеобразовательный портал : доступность, качество, эффективность. – Режим доступа : [http://museum.edu.ru/catalog.asp?ob\\_no=13407](http://museum.edu.ru/catalog.asp?ob_no=13407). – Название с экрана.
81. *Полное собрание законов Российской империи* [Текст]. – 2-е собр. – СПб., 1830. – Т. VI, (№ 3705). – С. 290.
82. *Протоколы заседаний IV (исторической) секции Общества исследователей Волини* // ТОИВ. – Житомир, 1902. – Т. 1. – С. 74.
83. *Псковський кадетський корпус* [Электронный ресурс] // Кадеты России. – Режим доступа : [http://www.ruscadet.ru/history/rkk\\_1701\\_1918/1883\\_1918/pskov/comm.htm](http://www.ruscadet.ru/history/rkk_1701_1918/1883_1918/pskov/comm.htm). – Название с экрана.
84. *Ромашкин, П. С.* Амнистия и помилование в СССР [Текст] / П. С. Ромашкин. – М., 1959. – 364 с.
85. *Россия.* Министерство народного просвещения. Законы и постановления. Общие уставы императорских университетов 1863–1884. – Одесса, 1901.
86. *Рутич, Н.* Биографический справочник высших чинов Добровольческой армии и Вооруженных Сил Юга России [Текст] / Н. Рутич // Материалы к истории Белого движения. – М. : «Regnum» ; «Российский архив», 1997. – 295 с.
87. *Рутич, Н.* Биографический справочник высших чинов Добровольческой армии и Вооруженных Сил Юга России [Текст] / Н. Рутич // То же. – М. : «Астрель»; АСТ; «Российский архив», 2002. – 381 с.
88. *Русско-японская война 1904–1905* : телеграммы с Дальнего востока

- (с фронтів русско-японської війни) – январь 1905 г. [Електронний ресурс] // Проблемы местного самоуправления. – 2009. – №1 (31). – Режим доступа : <http://www.samoupravlenie.ru/42-14.php>. – Название с экрана.
89. С. С. Гамченко [Текст] // КСИА–АН УССР. – К., 1960. – Вып. 10. – С. 141–143.
  90. Селевич, Ю. Діловодство Харківської духовної консисторії : документообіг, розвиток формулярів документів, особливості церковного справочинства [Текст] / Ю. Селевич // Краєзнавство. – К., 2011. – № 1. – С. 81–89.
  91. Сирник, Я. До питання інтернаціоналізації Армії УНР в Польщі у 1920–1924 рр. [Текст] / Я. Сирник // Україна в минулому. – К. ; Л., 1994. – Вып. 5. – С. 123–131.
  92. Смирнова, Т. «Бывшие люди» Советской России. Стратегии выживания и пути интеграции. 1917–1936 годы [Текст] / Т. Смирнова – М. : Издательский дом «Мир истории», 2003. – 296 с.
  93. Советская военная контрразведка. Сборник документов. – М., 1978. – Вып. 1 (1918–1922 гг.). – С. 105–107.
  94. Справа «Всесоюзної військово-офіцерської організації «Весна» [Текст] // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ : науковий і документальний журнал / упорядн. С. Кокін, О. Пшеников, Я. Тинченко. Київ, 2002. – Вып. 1(18). – С. 11–84.
  95. Срібняк, І. Обеззброєна, але нескорена : Інтернаціоналізована Армія УНР у таборах Польщі і Румунії (1921–1924 рр.) [Текст] / І. Срібняк. – К. ; Філадельфія, 1997. – 188 с.
  96. Тинченко, Я. Генерал Олександр Греків: військова діяльність і доля [Текст] / Я. Тинченко // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ : науково-документальний журнал. – К., 2001. – № 2 (17). – С. 343–415.
  97. Тинченко, Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921) [Текст] / Я. Тинченко. – К. : Темпора, 2007. – Кн. 1. – 536 с.
  98. Тинченко, Я. Українське офіцерство : шляхи скорботи та забуття. 1917–1921 роки [Текст] / Я. Тинченко : ч. 1, біографічно-довідкова. – К. : Тиражувальний центр УРП, 1995. – 258 с.
  99. Ткачук, П. П. Військові реформи в Українській Державі Гетьмана П. Скоропадського [Текст] / П. Ткачук // Збірник навчально-метод. матеріалів і наук. статей істор. ф-ту Волинського нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2008. – Вып. 14. – С. 84–87.
  100. Учебные заведения до СПШ (1919–09.07.1925) [Электронный ресурс] // СВАКДКУ : дружба и честь. – Режим доступа : <http://svaku.ru/forum/archive/index.php/t-2163.html>. – Название с экрана.
  101. Фуртес, О. О. Військова еміграція УНР у боротьбі за державність [Текст] / О. О. Фуртес // Військово-наук. вісник. – К., 2010. – Вып. 13. – С. 172–186.
  102. ЦДАВО України. – Ф. 1078. – Оп. 2. – Спр. 37.
  103. Чубіна, Т. Д. Рід Потоцьких в Україні (тульчинська лінія): суспільно-політичні та культурологічні аспекти [Текст] / Т. Д. Чубіна. – Черкаси : Черкаський ЦНТЕІ, 2008. – 633 с.
  104. Швидкий, В. П. Гамченко Сергій Свиридович [Текст] / В. П. Швидкий // ЕІУ. – К. : Наукова думка, 2005. – Т. 2. – С. 48.

105. Широкопад, А. Последняя крепость Российской империи [Электронный ресурс] / Александр Широкопад // Военное обозрение. – Режим доступа : <http://www.topwar.ru/1655-poslednyaya-kerpost-grossijskoj-imperii.html>. – Название с экрана.
106. Шмаглит, Р. Г. Белое движение. 900 биографий крупнейших представителей русского военного зарубежья [Текст] / Р. Г. Шмаглит. – М. : «Зебра Е», 2006. – 346 с.

**Ляшко С. М. Життєпис роду Гамченків: проблеми просопографії в контексті особливостей історичного часу та джерельної бази.**

*Ключові слова:* біографія, джерельна база, офіцерський корпус.

На основі архівних й історіографічних джерел зроблено спробу відтворення родоводу трьох поколінь Гамченків по чоловічій лінії. Зокрема, аналіз біографічних відомостей щодо Григорія Петровича, Спиридона Григоровича та його дітей – Сергія, Івана, Дмитра і Євгена дав змогу авторові з'єднати їх родинними зв'язками. Окремі біографічні сюжети розвинуті вперше. В контексті історичної ситуації в Україні першої третини ХХ ст. проаналізовано базу джерел відносно родини та її окремих представників. З'ясовано особливості формування родинного архіву. На прикладі історії родини Гамченків простежено взаємозв'язок між історичною практикою інтеграції в суспільно-політичну систему, що складалася в Україні після 1917 р., т. зв. категорії «колишніх людей» Російської імперії, зокрема, представників офіцерського корпусу і тими особливостями, які вона накладала на відповідні біографії й історичні джерела.

**Lyashko S.M. Life history of the Gamchenko family: problems of prosopography in the context of features of historical period and source base.**

*Key words:* biography, source base, officers' corps of the Russian Empire.

An attempt to reconstruct Gamchenko's family tree through parental lineage is made based on archive and historiographical sources. In particular, analysis of biographical details of Sergey, Ivan, Dmitry and Evgeniy, scattered in different reference publications and other types of biographic sources, permitted the author to connect their affinity. Separate biographical lines have been reconstructed for the first time. In the context of historical situation in Ukraine in the first third of the twentieth century the source base relative to the whole family and its individual representatives is analyzed. Peculiarities of the family archive forming are identified. Using the Gamchenko family history as an example, the author concludes that definite regularities of relationship between ways, mechanisms and motives of integration of so-called 'ex-citizens' of the Russian Empire, primarily, military men, into socio-political system, which was being built in Ukraine after 1917, and also such peculiarities, which it applied to correspondent biographic sources.



**Ляшко, С. Н. Жизнеописание рода Гамченко: проблемы просопграфии в контексте особенностей исторического времени и базы источников.**

*Ключевые слова:* биография, источники, офицерский корпус Российской империи.

На основе архивных и историографических источников сделана попытка воссоздания родословной трех поколений Гамченко по мужской линии. В частности, анализ биографических сведений относительно Григория Петровича, Спиридона Григорьевича и его детей — Сергея, Ивана, Дмитрия и Евгения дал автору возможность подтвердить их родственные связи. Отдельные биографические сюжеты воссоздаются впервые. В контексте исторической ситуации в Украине первой трети XX в. проанализирована база источников относительно семьи и ее отдельных представителей. Сделана попытка осмыслить особенности формирования семейного архива. На примере истории семьи Гамченко автор прослеживает взаимосвязь между исторической практикой интеграции в общественно-политическую систему, которая складывалась в Украине после 1917 г., такой категории «бывших людей» Российской империи, как представители офицерского корпуса, а также теми особенностями, которые она накладывала на соответствующие биографии и биографические источники.